

Lifelong
Learning
Programme

Professional education of experts for better
future of intellectually disabled Roma - Exp - Rom

LLP 2012

KA1: Daugiašaliai romų projektai

PROFESIONALUS EKSPERTŲ ŠVIETIMAS GERESNEI SUTRIKUSIO INTELEKTO ROMŲ ATEIČIAI - Exp-Rom

Projekto Nr.: 530857-LLP-1-2012-1-SI-KA1-KA1MPR

Sutarties Nr.: 2012- 3827/001-001

Projekto trukmė: 2012 m. lapkričio 1 d.– 2014 m. spalio 31 d.

D4.1: PROFESIONALUS EKSPERTŲ ŠVIETIMO KURSAS

Projektas finansuojamas remiant Europos Komisijai. Šis leidinys atspindi tik autoriaus nuomonę, todėl Komisija negali būti laikoma atsakinga už bet kokią jame pateikiamos informacijos naudojimą.

INFORMACIJA APIE PROJEKTĄ

Projektas: Daugiašaliai romų projektai
Projekto Nr.: 530857-LLP-1-2012-1-SI-KA1-KA1MPR
Projekto trumpinys: KA1
Projekto pavadinimas: Profesionalus ekspertų švietimas geresnei
sutrikusio intelekto romų ateičiai – Exp-Rom
Sutarties Nr.: 2012 – 3827/001-001
Projekto trukmė: 2012 m. lapkričio 1 d. – 2014 m. spalio 31 d.
Projekto koordinatorius: Trebnje švietimo ir kultūros centras, Slovėnija

INFORMACIJA APIE VADOVĖLĮ

Vadovėlio pavadinimas: Profesionalaus ekspertų švietimo kursas
Partneriai: Trebnje švietimo ir kultūros centras, asociacija
SOŽITJE, Negalią turinčių asmenų ugdymo
asociacija - ASEDEDEIPE, AMRITA OBK,
Vilniaus romų visuomenės centras - RVC
Autoriai: Adam B., Batakoglou V., Charalabidou C.,
Flisar J., Imre G., Imre R., Janežič V., Jerič K.,
Karavasi A., Katakalos S., Konsoulas G.,
Ločniškar V., mag. Novak M., dr. Novak T.,
Orsós A., Orsós M., Pavlič P., Stech K., Tori S.,
dr. Vadnal K. (ed.)
Leidėjas: CIK Trebnje
Redagavo: OPTIMUS LINGUA, storitve, d.o.o.
Maketavo: Aleša Vukosavljević
Leidyba: FORMA 1, d.o.o.
Tiražas: 100
Leidimo metai: 2014

Turinys

1. Apie projektą.....	5
1.1 Motyvacija.....	5
1.2 Tikslas.....	5
1.3 Uždaviniai.....	5
2. Projekto partneriai.....	6
Projekto koordinatorius: Trebnje švietimo ir kultūros centras.....	6
Asociacija SOŽITJE.....	6
Negalių turinčių asmenų ugdymo asociacija - ASEDEDEIPE.....	7
AMRITA OBK	7
Vilniaus romų visuomenės centras.....	8
3. Specialieji romų poreikiai ir specialiųjų poreikių turintys romai – situacijos analizė.....	8
3.1. Pastabos apie metodologiją.....	8
3.2. Svarbiausi atradimai.....	10
3.2.1 Sąmoningumo didinimas.....	10
3.2.2 Sveikatos priežiūros ir reabilitacijos situacija.....	12
3.2.3 Padėtis švietimo ir mokslo srityje.....	17
3.2.4 Galimybė įsidarbinti.....	22
3.2.5 Socialinė gerovė.....	26
3.2.6 Asmens tapatumas ir struktūra.....	27
3.2.7 Išmoktos pamokos.....	30
4. Profesionalaus ekspertų švietimo kursas.....	31
4.1. Įvadas ir kurso uždaviniai.....	31
4.2. Moduliai.....	34
4.2.1. Modulis A: Romai Europos Sąjungoje.....	34
A.1. Romai Europoje.....	34
A.2. Romų integracijos strategija: Europos Sąjungos valstybių narių lygmuo.....	36
A.3. Žiaurasis diskriminacijos ratas.....	37
A.4. Romų socialinė integracija: vietos ir nacionalis lygmuo.....	39
4.2.2. Modulis B: Protinę negalią turintys žmonės.....	41
B.1. Protinę negalią turintys žmonės.....	41
B.2. Protinę negalią turinčių žmonių savybės.....	43
B.3. Darbo su protinę negalią turinčiais žmonėmis metodai.....	45
4.2.3. Modulis C: Protinę negalią turinčių romų tautybės žmonių bei jų šeimos narių įgalinimas.....	46
C.1 Bendradarbiavimo su protinę negalią turinčių žmonių šeimos nariais metodai.....	46
C.2. Atstovavimas sau.....	48
C.3. Asmeninis planavimas.....	49
5. Praktinis ugdymas.....	50
6. Didaktinės rekomendacijos kurso programai.....	51
7. Įvertinimas.....	52
8. Programos kokybės įvertinimas.....	52
9. Bibliografinės nuorodos.....	53

1. Apie projektą

1.1 Motyvacija

Projekto atsiradimą motyvavo tai, jog bendruomenė dvigubai labiau atstumia protinę negalią turinčius romus. Romai apskritai diena iš dienos yra engiami; tai parodo jų nepriėmimas į bendruomenę, labai žemas išsilavinimas ar apskritai jo nebuvimas, didelis nedarbo lygis, žemi pragyvenimo standartai, ir kt. Situacija dar blogesnė protinių negalių turintiems romams. Dėl žemo išsilavinimo lygio ir informacijos stokos romų šeimos bei romų visuomenė apskritai neturi žinių apie protines negalias. Dėl šios priežasties protinę negalią turintys romai dažnai neįtraukiami į kasdienį romų visuomenės gyvenimą kaip lygiaverčiai šios visuomenės nariai; be to, dažnai rūpinimasis šiais žmonėmis yra paliekamas pačioms romų šeimoms, dažnai tai nėra tinkamas sprendimas. Problemą dar labiau paaštrina tai, jog profesionalūs ekspertai (pavyzdžiui, ugdymo specialistai, socialiniai darbuotojai), dirbantys su specialiųjų poreikių turinčiais žmonėmis bei jų šeimomis, arba dirbantys su romais, nėra tinkamai pasirengę dirbti su protinę negalią turinčiais romais. Šiame kontekste ekspertai privalo atsižvelgti į specifinę visuomenės aplinką, kultūrinius skirtumus bei romų bendravimo, judėjimo ir elgesio būdus.

1.2 Tikslas

Projekto tikslas yra suteikti daugiau žinių profesionalams, dirbantiems su protinę negalią turinčiais žmonėmis, arba su romais. Inovatyviu kursu paremtas tikslinis ugdymas suteiks šiems ekspertams kvalifikaciją padėti protinę negalią turintiems romams ir jų artimiesiems. Kursas taip pat pagelbės romų bendruomenėje skleisti informaciją apie protines negalias, tokiu būdu kovoti su tokią negalią turinčių žmonių diskriminacija, skatinti jų integraciją į jų pačių – romų – bendruomenę ir visuomenę apskritai.

1.3 Uždaviniai

Pagrindinis Exp-Rom projekto tikslas yra sukurti inovatyvų pedagoginį kursą profesionaliam ekspertų švietimui, skirtą paruošti juos kvalifikuotam darbui su protinę negalią turinčiais romais. Kursas orientuotas į profesionalus, jau dirbančius su protinę negalią turinčiais žmonėmis, arba romais; bei jau turinčius gilų supratimą apie protines negalias turinčių žmonių, arba apie romų, gyvenimą, tačiau stokojančius specifinių žinių dirbti su tiksline protinę negalią turinčių romų grupe.

Ekspertų darbui su protinę negalią turinčiais romais rengimo metu, kurso dalyviai bus supažindinami su specifinėmis šios tikslinės grupės savybėmis; taigi, jie bus pasirengę prie jų priartėti, suteikti tinkamas konsultacijas bei nukreipti juos ir jų šeimas į skirtingas ugdymo programas.

Ekspertai, turintys žinių, kaip dirbti su protinę negalią turinčiais romais, bus kvalifikuoti suteikti šiai tikslinei grupei bei jų šeimos nariams tinkamas konsultacijas, priežiūrą bei paramą, padės jiems integruotis į švietimo sistemą, gilins romų žinias apie protines negalias ir tokiu būdu prisidės prie kovos su jų diskriminacija, kylančia iš nežinojimo apie protinius sutrikimus. Taip bus skatinama žmonių, turinčių protinę negalią, integracija į jų pačių – romų – bendruomenę ir visuomenę apskritai.

Projekto tikslai ir uždaviniai:

- Atlikti tyrimą romų bendruomenėje apie protinę negalią jų bendruomenėje, šios bendruomenės bei suinteresuotų šalių sąmoningumą šiuo klausimu;
- Atlikto tyrimo rezultatų pagrindu parengti konceptualų ir kontekstinį vadovą edukaciniam kursui;
- Sukurti 50 val. apimties profesionalaus ekspertų ugdymo kursą;
- Parengti mokymui skirtą medžiagą, vadovą dėstytojams, vadovą kurso dalyviams bei mokomąjį vaizdo įrašą (DVD);
- Išdėstyti vieną 50 val. apimties profesionalaus ekspertų ugdymo kursą;
- Skleisti žinias apie šio projekto tikslą ir uždavinius bendruomenėje, tokiu būdu didinant suvokimą apie dvigubą romų, turinčių protinę negalią, diskriminaciją;
- Sukurti tolimesnio žinių apie šį mokymo kursą platinimo strategiją, mokymo priemonės kitose šalyse ir taip užtikrinti išliekamąją projekto vertę.

2. Projekto partneriai

Projekto koordinatorius: Trebnje švietimo ir kultūros centras (www.ciktrebnje.si)

Trebnje Švietimo ir kultūros centrą (CIK Trebnje) 1959 m. įkūrė Trebnje savivaldybė; pirminė centro, kaip Tautos universiteto, paskirtis buvo suaugusiųjų švietimas ir ugdymas. Šiandieną centre siūlomas platus mokymo programų spektras ir taip pat neformalaus ugdymo programų gausa (bendrojo lavinimo, mokymo ir kursų). Organizacijoje dirba 12 žmonių. Pastaraisiais metais augo dėmesys projektams, įvairiose tikslinėse grupėse skatinantiems mokymąsi visą gyvenimą. Ypač didelis dėmesys skirtas socialinės atskirties grupėms (vyresnio amžiaus žmonėms, kaimo vietovių gyventojams, romų visuomenei, asmenims su specialiaisiais poreikiais, darbo neturintiems žmonėms, taip pat žmonėms, atliekantiems bausmę įkalinimo įstaigose, ir kt.). Išskirtinis dėmesys skiriamas romų bendruomenės švietimui. Trebnje rajone gyvena gan didelė romų bendruomenė, daugelis jos narių neturi jokio išsilavinimo. Romams siūlomos pagrindinio bei profesinio išsilavinimo programos bei įvairius kursus, skirtus pagerinti jų kasdieninio gyvenimo kokybę (kulinarijos, asmeninės higienos kursai, įvairių profesijų pristatymai, kompiuterinio raštingumo kursai, ir kt.). Centras glaudžiai bendradarbiauja su vietos socialiniu centru bei įdarbinimo agentūromis, siekdami suteikti jiems didžiausią paramą.

Asociacija SOŽITJE (www.zveza-sozitje.si)

Asociacija SOŽITJE – Nacionalinė Slovėnijos asociacija žmonėms, turintiems protinę negalią, bei jų artimiesiems – 1963 m. įkurta kaip Protinę negalią turinčių žmonių bei jų artimųjų bendruomenės respublika. Šiandien asociacija SOŽITJE vienija 52 vietos bendruomenės ir Slovėnijos specialiąją olimpinę organizaciją, turinčią 15 000 narių. Asociacija SOŽITJE veikia pagal visuomenės įstatymų nuostatas. Slovėnijos vyriausybė asociaciją pripažino kaip reprezentatyvią organizaciją, veikiančią protinės negalios srityje; taip pat tai viešojo įstaiga, kurios pirminis veiklos tikslas yra švietimas, kultūra, sveikata ir socialinė gerovė. SOŽITJE misija yra visapusiškas protinę negalią turinčių žmonių ir jų artimųjų įtraukimas į visuomenę, taip pat JT Neįgaliųjų teisių koncepcijos įgyvendinimas

Slovėnijos institucinėje ir kultūrinėje struktūroje. Asociacijos pagrindinės veiklos ir užduotys yra dalyvauti ir bendradarbiauti politiniame procese, kuriant institucinę sistemą ir/arba ją keičiant, specialių socialinių programų kūrimas nacionaliniu lygmeniu, leidyba, pervežimo paslaugos, specifinė pagalba šeimoms ar kitoms grupėms; taip pat pagalba vietos bendruomenėms jų veiklose. Socialinė įstaiga Želva Ltd., priklausanti asociacijai SOŽITJE, vykdo žmonių su protinėmis negaliomis užimtumo reabilitaciją bei įdarbinimą.

Negalią turinčių asmenų ugdymo asociacija - ASEDEDEIPE

Negalią turinčių asmenų ugdymo asociacija – ASEDEDEIPE – tai graikų įkurta nepelno siekianti organizacija, kurios tikslas yra įgalinti asociacijos narius (negalią turinčius asmenis) įsitraukti į visus sektorius. Bendradarbiaudama su kitomis institucijomis, asociacija žmonėms su negalia organizuoja kelis kursus bei šviečiamąsias veiklas, tokius kaip kompiuterinio raštingumo, buhalterijos, kalbų kursai, ir kt. Vienas svarbiausių organizacijos tikslų yra suteikti švietimo srities darbuotojams (sociologams, profesoriams, ir kt.) galimybę įgyti tinkamos pedagoginės praktikos su protinę negalią turinčiais žmonėmis, žinių ir patirties. Visi besimokantieji yra specialiųjų poreikių turintys asmenys, kai kurie iš jų atstovauja mažumų bendrijas. Taip pat organizacija siekia negalią turintiems žmonėms suteikti būtinų įgūdžių ir žinių, kaip didinti jų užimtumą bei nepriklausomumą. Vykdydama savo veiklas, asociacija bendradarbiauja ir su kitomis Europos šalimis, savo darbuotojų žinias ir patirtį praturtiname susitikimais su kolegomis iš visos Europos, turinčiais kitokių idėjų, gyvenančiais kitokioje kultūrinėje terpėje ir susiduriančiais su naujausia bei geriausia praktika.

AMRITA OBK (www.ambedkar.eu)

Amrita – tai romų jaunimo organizacija, veikianti Pécs mieste, Vengrijos pietuose. Tai pagalbos sau grupė, suburta 1994 m. Bendruomenės centro veiklą vykdo romai studentai bei jaunieji romų intelektualai. Asociacija Amrita teikia paramą ir mokymus romų jaunimui. Amrita yra gerai žinoma, itin pozityvią reputaciją pelniusi Vengrijos romų organizacija; tai daugiausiai narių turintis romų studentų tinklas šalyje, jį gausiai finansuoja ES. Amrita asociacija vienija 650 romų studentų ir ekspertų. Pagrindines asociacijos veiklas sudaro užklasinės veiklos programos, tokios kaip užsienio kalbų kursai (anglų, prancūzų, ispanų, italų, vokiečių, Beás ir Lovari čigonų dialektai), laisvalaikio pramogos (sportas, ekskursijos, kompiuterinio raštingumo (ECDL) pamokos, daugiakultūrinės programos), taip pat yra galimybė dalyvauti vienoje iš organizuojamų vasaros stovyklų. Asociacija yra organizavusi apmokymus socialiniams darbuotojams, mokytojams ir jaunimui, siekiant paruošti juos darbui su romų kilmės vaikais ir jų šeimomis. Apmokymai vyksta tam, kad su šia tiksline grupe dirbtų kvalifikuoti žmonės (mokoma romų kultūros, pirminių poreikių suvokimo, taip pat naudoti naujus mokymo metodus). Apmokymų metu dalyviai lankosi romų šeimose ir mokyklose. Asociacija Amrita įkvėpė daugelį kitų organizacijų, kurios perėmė šį programos modelį bei su Amrita pagalba įsteigė panašias asociacijas. Taigi, per pastaruosius 18 metų, Amrita prasiplėtė šalyje ir dabar panašios organizacijos veikia ir pietų bei šiaurės rytų Vengrijoje. „Klasikinis“ Amrita projektas teikia ir apgyvendinimo paslaugas bei remia socialinę atskirtį patiriančius romus siekiant įsidarbinti.

Vilniaus romų visuomenės centras - RVC (www.roma.lt)

Vilniaus romų visuomenės centras įkurtas 2001 m. liepos mėnesį. Šis centras – tai valstybinės programos romų integracijai į Lietuvos visuomenę, veikusios 2000 – 2004 m., padarinyš. Duris RVC atvėrė 2001 m. rugsėjo 3 d. Centras yra viešoji įstaiga. Centro tikslas yra padėti vietos romų bendruomenei, gyvenančiai Kirtimuose, integruotis į Lietuvos visuomenę. RVC organizuoja veiklas, skirtas pasiekti specifinius tikslus:

- keisti romų bendruomenės narių požiūrį į integracijos į visuomenę procesą;
- padėti romams įvertinti savo probleminę padėtį bei parodyti jiems būdus, kaip išspręsti socialines ir finansines problemas;
- nuolat organizuoti vaikams ir paaugliams skirtus užsiėmimus bei jų ugdymą, naudotis RVC teikiamomis galimybėmis ir patalpomis suformuojant ir toliau skatinant romų vaikų, paauglių, jų tėvų ir kitų šeimos narių motyvaciją siekti išsilavinimo, save auklėti bei šviesti;
- išsaugoti ir puoselėti romų tradicijas, saugoti romų bendruomenę, kaip etninę grupę, nuo asimiliacijos ir socialinės atskirties.

RVC įkurtas netoli romų gyvenvietės, kur yra itin didelis nusikalstamumo lygis; centras siūlo platų galimybių organizuoti veiklas, skirtas vaikams ir paaugliams, spektrą. Veikia skirtingų interesų sričių grupės: kalbų, naudojimosi kompiuteriu, internetu kursai, muzikos, menų, sporto ir kt. užsiėmimai. Jau tradicija tapo centre organizuoti šventes vaikams ir jų tėvams. Ypatingas dėmesys kreipiamas į suaugusiems skirtas veiklas ir patarimus. RVC dirba 11 romų tautybės žmonių. Čia rengiami valstybinės lietuvių kalbos bei kompiuterinio raštingumo kursai. Romams skirtos įvairios edukacinių kursų programos. Romų muzikos grupė „Roma de drom“ sėkmingai koncertuoja visoje šalyje. RVC teikia socialinę ir teisinę pagalbą. Centras įsitraukęs į keletą projektų, skirtų suaugusiems romams ir jų vaikams, kurių tikslas – pagerinti jų gyvenimo kokybę. Specialių priemonių imtasi siekiant sustiprinti bendruomenės iniciatyvas. Centras koordinuoja šias veiklas atsižvelgiant į romų bendruomenės poreikius. RVC taip pat teikia įvairias socialines paslaugas. Dedamos didelės pastangos, kad romai būtų įtraukti į socialinį gyvenimą.

3. Specialieji romų poreikiai ir specialiųjų poreikių turintys romai – situacijos analizė

3.1. Pastabos apie metodologiją

Tyrimų apie protinę negalią turinčių žmonių problemas atlikta nedaug, galima netgi teigti, jog jų ir nėra. Dažnai profesionalai ir apskritai visuomenė susitelkia ties romų „specialiaisiais poreikiais“, nepastebėdami ne tik romų su specialiaisiais poreikiais, bet ir turinčių negalią, ypač jei tai protinė negalia. Todėl buvo atliktas tyrimas, kuriuo siekta sužinoti daugiau apie realią romų tautybės žmonių su protine negalia situaciją jų pačių bendruomenėje bei visuomenėje, kurioje jie gyvena. Sukurtas klausimynas, kurio tikslas – surinkti kaip įmanoma daugiau informacijos apie romams būdingas protines negalias, bei kreiptis į įvairias aktualias romų ir ne romų institucijas (asociacijas, mokymo įstaigas, socialinius centrus, aktualias ministerijas, universitetus, savi-atstovavimo centrus, profesinės veiklos centrus asmenims su protine negalia, ir kt.). Dėl didelės respondentų įvairovės buvo sudaryti du klausimyno variantai: vienas – politiniams veikėjams, o kitas – pilietinei visuomenei.

Tačiau abiem atvejais klausimyną sudarė šeši pagrindiniai rodikliai, kurie naudojami paaiškinti neįgaliųjų (Convention..., 2006; European ..., 2010a) ir romų (European ..., 2011) padėtį visuomenėje; pavyzdžiui, sąmoningumo skatinimas, sveikatos apsauga, ugdymas, užimtumas, socialinė gerovė, gyvenamoji aplinka bei susisiektis su reikiamų paslaugų tiekėjais, asmeninė ir organizuota integracija į visuomenę, susijusių nevisuomeninių organizacijų veikla.

Tyrimui renkant duomenis, interviu buvo atliekami asmeniškai bei elektroniniu paštu. Pagal numatytą tyrimo tvarkaraštį, kiekvienas projekto partneris turėjo atlikti po 50 apklausų bei atitinkamai pateikti po 50 pilnai užpildytų klausimynų. Patarta naudoti metodologinę priemonę, kai respondentai suskirstomi į grupes.

1 lentelė. Pilnai užpildytų klausimynų skaičius, atsižvelgiant į respondento atstovaujamą grupę ir apklausą vykdžiusį projekto partnerį

	Respondento atstovaujama grupė	Rekomenduojamas respondentų skaičius	Faktinis respondentų skaičius			
			Graikija	Lietuva	Slovėnija	Vengrija
1	Valstybinė institucija (švietimo, sveikatos apsaugos, socialinės gerovės ministerijos, ir kt.)	7	19	7	1	1
2	Vietos valdžios institucija	5	4	5	3	1
3	Vyraujančios bendruomenės mokymo institucija, universitetas	5	3	5	21	9
4	Specialiojo mokymo institucija	5	1	5	5	5
5	Socialinis centras	3	0	3	4	5
6	Užimtumo centras žmonėms su protine negalia	3	0	3	3	3
7	Remiami seminarai	2	1	1	2	0
8	Socialinės globos institucija	3	0	3	5	7
9	Nevyriausybinių organizacijų, asociacijų	5	4	8	2	7
10	Nuomonės romų bendruomenėje kūrėjas	5	6	3	4	9
11	Romų bendruomenės atstovas	7	12	7	4	3
	Viso	50	50	50	54	50

Tiesioginis kontaktas su respondентаis suteikė tyrėjams akivaizdų pranašumą, kadangi sudarė galimybę kai kuriuos klausimus išanalizuoti ypač giliai. Taip atsitiko dėl to, jog paprastai žmonės yra labiau linkę kalbėti, nei rašyti. Dauguma respondentų sutiko diskutuoti bei išsakyti savo nuomonę net tais klausimais, kurie susiję su griežtai konfidencialia informacija. Kitas interviu pranašumas – tyrėjai galėjo kiekvieną klausimą paaiškinti, esant poreikiui – net ir kelis kartus, taip užtikrinant, kad atsakinėjantis romas tikrai supranta klausimą. Be to, tiesioginis bei asmeninis komunikavimas sudarė galimybę lanksčiau pristatyti klausimus.

Vis dėlto buvo itin sudėtinga rasti užsibrėžtą skaičių (50) kompetentingų ir norinčių atsakinėti į klausimus respondentų. Pavyzdžiui, Slovėnijoje projekto partneris išdavė 180 klausimynų įvairiems potencialiems respondentams, tačiau atgavo vos 30 %, t.y. 54 pilnai užpildytus klausimynus. Dažniausiai pasitaikančios atsisakymo užpildyti klausimyną priežastys buvo šios: respondentas nesijaučia pakankamai kompetentingas kalbėti šiuo klausimu, patirties darbo su romų bendruomene stoka bei atskiro registro, skirto romų bendruomenei, nebuvimas. Sutikę apklausoje dalyvauti respondentai suteikė naudingos informacijos, kurios dėka galima giliau pažvelgti į šią problemą, t.y. romų tautybės žmonių su protine negalia padėtį tiek romų bendruomenėje, tiek ir vyraujančioje visuomenėje.

3.2. Svarbiausi atradimai

3.2.1 Sąmoningumo didinimas

Socialinis sąmoningumas

Socialinis sąmoningumas apie protinę negalią turinčių žmonių gebėjimus, poreikius, teises bei pareigas yra pagrindinė sąlyga kovoje su stereotipais, išankstiniu nusistatymu bei ydinga praktika, susijusia su tais žmonėmis ir visomis jų gyvenimo sritimis (Convention..., 8 straipsnis). Kalbant apie romų bendruomenes, šios veiklos turi esminę svarbą, kadangi romai jau dabar susiduria su diskriminacija ir socialine atskirtimi nuo vyraujančios visuomenės. Todėl jei specialiųjų poreikių turintys romai, konkrečiai – romai su protine negalia, nėra matomi, jie susiduria su dvigubos diskriminacijos rizika. Vis dėlto veiklos, kurių tikslas būtų išvengti tokios situacijos, visose projekte dalyvaujančiose šalyse valstybiniu lygiu yra vykdomos ypač retai arba jos visai neegzistuoja. **Graikijoje** valstybė nėra organizavusi kampanijų, skirtų didinti sąmoningumą bei informuoti visuomenę apie protinių negalių atvejus romų bendruomenėje. Tik nevyriausybinės įstaigos yra organizavusios dvi dideles konferencijas Tesalonikuose ir Kavaloje, kur dalyvavo taip pat ir akademikai bei dėstytojai. Tokių veiklų trūkumo priežastis ta, jog valstybės požiūriu romai yra pažėdžiama gyventojų grupė, ir ji nėra prioritetinga socialinei ar kolektyvinei pagalbai. **Lietuvoje** atpažinti specialiųjų poreikių turinčius romus bei spręsti jiems kylančias problemas trukdo kalbos barjeras. Be to, ne visada pavyksta susitikti su romų šeimomis ir kartais netgi numanyti protinę negalią turinčio šeimos nario poreikius. Kita vertus, kartais ir pati romų bendruomenė arba šeimos nariai nėra suinteresuoti ir nesikreipia pagalbos. Atitinkamos valdžios institucijos turi didinti romų bendruomenės ir romų šeimos narių sąmoningumą, taip pat sukurti teigiamą požiūrį į negalią bei konkrečiai į protinę negalią, rūpintis romų bendruomenės švietimu bei mokymais šia tema. Akivaizdu, kad **Slovėnijoje** taip pat nevykdomos jokios veiklos, kurios didintų romų bendruomenės sąmoningumą protinės negalios klausimu. Vos keli respondentai yra girdėję apie tokias programas, kurias vykdo valstybinės ar vietos suaugusiųjų užimtumo bei švietimo organizacijos. Tas pats taikoma ir **Vengrijai**. Dauguma respondentų nežino apie jokiais sąmoningumui didinti skirtas programas ir pabrėžia, jog jos nereikalingos, kadangi tik sukeltų visuomenės priešišumą. Taip pat galima teigti, jog dauguma žmonių nežino ir nenori gauti žinių apie negalias, kadangi jos turi neigiamą asociaciją, prieš kurią itin sunku kovoti.

Teisė gyventi bendruomenėje

Kaip ir kiti, protinę negalią turintys žmonės taip pat turi teisę gyventi bendruomenėje, rinktis savo gyvenamąją vietą bei kur ir su kuo jie nori gyventi; jie neprivalo gyventi pagal konkrečias jiems sudarytas sąlygas. Šie žmonės taip pat turi turėti galimybę gauti namuose, gyvenvietėse bei bendruomenėse teikiamas paramos paslaugas, įskaitant ir būtinąją asmeninę pagalbą siekiant integruotis į bendruomenę; protinę negalią turintys žmonės turi teisę išvengti izoliacijos ir atskirties nuo bendruomenės (Convention ..., 19 straipsnis). Protinę negalią turinčių romų atveju, situacija yra intriguojanti: jie gyvena su šeimomis, tačiau jų specialieji poreikiai nebūna atpažinti ir jiems nėra suteikiama pagalba. **Graikijoje** romai apskritai gyvena socialinėje atskirtyje. Taigi, socialinės atskirties (neigiama visuomenės higiena) pasekmės tampa tęstinio jų atsiskyrimo pasiteisinimu žiauriame nenykstančių stereotipų rate, vyriausybės neveiksnume bei vietos gyventojų nesvetingume. Kadangi protinę negalią turintys romai gyvena su savo šeimomis, kartu jie dalijasi sunkia erdvine bei socialine atskirtimi, vis panašėjančia į getą.

Tokiomis sąlygomis nei šeima, nei bendruomenė nėra pasirengusi patenkinti jų poreikius. Tai reiškia, kad šie žmonės negali gyventi įprasto asmeninio ar socialinio gyvenimo dėl savo protinės negalios. Be to, valstybiniai bendrabučiai ar institutai, siūlantys kasdieninę žmonių su protine negalia priežiūrą, veikia nepakankamai gerai arba apskritai nedirba. Iš 40 KEKYKAMEA centrų Graikijoje, kuriuose buvo rūpinamasi žmonėmis su negalia (ne tik romų tautybės), šiandien veikia vos trys. **Lietuvoje** protinę negalią turintys romai nėra atskiriami nuo savo šeimos ar romų bendruomenės, tačiau specialieji jų poreikiai nėra suprantami ar patenkinami. Dalis šių žmonių visuomenėje turi tas pačias teises bei pareigas, kaip ir kiti šeimos nariai, tuo tarpu kita dalis jų neturi. Kita vertus, jie laikomi pilnaverčiais bendruomenės nariais; tai ypač būdinga moterims, kurios išteka, susilaukia vaikų, prižiūri namus ir atlieka namų ruošos darbus. Ir vis dėlto jos laikomos ligonėmis, kurioms daug kas gali būti atleidžiama. Lietuvoje klausimynus pildę respondentai pabrėžė, jog norint suvokti specifinius romų poreikius bei juos patenkinti, būtina atlikti išsamius tyrimus. Deja, specialieji romų poreikiai nėra patenkinami, kadangi jie mokosi kita kalba (švietimo įstaigose), nors visų vaikų teisės ir pareigos yra vienodos. Šeima ne visada gali patenkinti protinę negalią turinčio vaiko ar kitos amžiaus grupės romo poreikius, kartais šeimos nariai net nenumano apie juos. Kita vertus, kartais patys romai ar jų šeimos nariai nėra suinteresuoti ir nesikreipia dėl pagalbos. **Slovėnijoje** daugelis protinę negalią turinčių romų gyvena kartu su savo šeimomis ir tik keletas jų gyvena atitinkamose institucijose. Vis dėlto tikslų žinių ir/ar šia tema atliktų tyrimų nėra. Tikėtina, kad romai apskritai nesupranta, kodėl protinę negalią turintys žmonės turėtų būti apgyvendinami tam tikrose institucijose. Be to, romai arba neturi tam pakankamai pinigų, arba jų kultūra ir šeimos tradicijos įpareigoja šeimos narius rūpintis vieni kitais (tiek, kiek tai įmanoma, kiek jie gali bei įstengia). Galima ginčytis, ar romų šeimos/bendruomenės atpažįsta jų šeimos narių poreikius ir tapatina juos su protine negalia, ar ne. Viena nuomonė teigia, jog jei negalia atpažįstama, tie žmonės nėra vertinami kaip tinkami, kai kuriais atvejais jie netgi diskriminuojami; bendruomenė palieka žmones su negalia likimo valiai, bei išnaudoja juos finansiškai, kadangi pastarieji nesupranta situacijos. Žmonės, turintys protinę negalią, yra baudžiami, tačiau nėra neprižiūrimi – šiuo atžvilgiu jie laikomi lygiais. **Vengrijoje** gyvenančiose romų šeimose emocinis prisirišimas yra ypatingai stiprus. Šeimos neapleidžia protinę negalią turinčių ar vyresnio amžiaus sulaukusių šeimos narių bei nenori jų apgyvendinti internatinėse mokyklose ar priežiūros institucijose. Šie žmonės yra pilnaverčiai bendruomenės nariai, į kuriuos yra žiūrima rimtai, bendruomenėje jie turi normalų statusą. Vengrijoje klausimynus pildžiusių respondentų nuomone, protinę negalią turinčių žmonių – ir romų, ir ne romų tautybės – specialieji poreikiai nėra atpažįstami, todėl nė viena grupė negali sulaukti jiems tinkamo elgesio. Dažnai nutinka taip, kad, pavyzdžiui, į protinę negalią turinčius mokinius žiūrima iš viršaus, su jais nėra elgiama kaip su lygiais. Daugeliu atveju tai nepadeda jiems daryti pažangą ir jie paprasčiausiai nustumiami į šalį. Be to, sunku tikėtis iš itin vargingai gyvenančių šeimų, kad jos galės tinkamai pasirūpinti specialiaisiais tokių žmonių poreikiais. Jų teisės bei pareigos dažniausiai formuluojamos atitinkamai pagal jų socialinę padėtį; daugumoje socialinę atskirtį patiriančių šeimų nėra paisoma šių teisių ir pareigų.

Informacija apie negalias

Graikijoje romų šeimos, kurių nariai turi protinę negalią, sulaukia informacijos, paslaugų bei finansinės (valstybės skiriamą išmoką) pagalbos; jiems taip pat padeda įvairių klubų ir nevyriausybių organizacijų savanoriai. Informaciją apie negalias **Lietuvoje** protinę negalią turintiems romams gali suteikti: Vilniuje veikianti psichologinė-pedagoginė paslauga, klinikose veikiančios psichinės sveikatos centrai, Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnyba.

Dėl jų neraštingumo, romams itin sudėtinga reaguoti į rašytinę informaciją. Vis dėlto, pasak respondentų, aukščiau išvardintos organizacijos nepajėgia įgyvendinti visų funkcijų bei vykdyti visų veiklų, susijusių su kompleksinėmis bendruomenėje kylančiomis problemomis; tuo tarpu valstybė visai neketina sistemingai pertvarkyti politinės strategijos. Romų visuomenės centras yra dirbęs su psichologinės sveikatos organizacijomis, bei samdęs psichologus, tačiau dėl finansavimo stokos tai nėra nuolatinė praktika. Daugumos klausimynus pildžiusių respondentų **Slovėnijoje** nuomone, romų šeimos, kuriose yra protinę negalią turinčių šeimos narių, yra tinkamai informuoti apie finansinės paramos sistemą tokioms šeimoms ir ta informacija taip pat yra prieinama ir romams. Vis dėlto kai kurių respondentų teigimu, romų šeimos su protine negalia turinčiais šeimos nariais nėra tinkamai informuotos. Jie taip pat mano, jog informavimo sistemoje yra trūkumų, dėl kurių ši sistema yra neefektyvi; be to, romams nėra būdinga motyvacija, kurios dėka romai stengtųsi nuolat domėtis bei iš konsultavimo sistemos gauti naudą. Vengrijoje tokia informacija yra prieinama Paramos šeimai ir vaiko gerovės tarnyboje. Šeimos, kurios atvyksta su protinę negalią turinčiais vaikais, gauna finansinę paramą, jei vaiko būklė yra patvirtinta medicinine išvada. Romų šeimoms yra padedama viso tyrimo metu, jiems taip pat visad suteikiama pagalba pildant ir teikiant prašymus.

Nevyriausybinių organizacijų parama

Nevyriausybinių organizacijos yra itin svarbios suteikiant pagalbą romų šeimoms tarp kurių yra protinę negalią turinčių šeimos narių. **Graikijoje** savanoriai atlieka tarpininkų vaidmenį tarp valstybės ir tokių šeimų. Tarpininkai informuoja šeimas, rūpinasi negalią turinčiais šeimos nariais, pasirūpina jų perkėlimu į specialias mokyklas ar institucijas ir apskritai daugeliu atveju prisiima šeimos atsakomybes. Tokia pati situacija taip pat ir **Lietuvoje**, ir **Slovėnijoje**. Tuo tarpu **Vengrijoje** veikia kelios nevyriausybinių organizacijos, kaip, pavyzdžiui, Ambekdar vidurinė mokykla ir Jai Bhim tinklas, kurios aktyviai teikia pagalbą romų šeimoms ir negalią turintiems jų nariams. Bendruomenė noriai priima jų pagalbą, taigi informacija tinkamai skleidžiama ir jie komunikuoja išmokų ir kitokios pagalbos klausimais.

3.2.2. Sveikatos priežiūros ir reabilitacijos situacija

Teisė mėgautis aukščiausiu įmanomu sveikatos standartu

Negalią turintys asmenys taip pat turi teisę mėgautis aukščiausiu įmanomu sveikatos standartu ir nebūti diskriminuojami dėl savo negalios. Reikalinga imtis visų įmanomų priemonių, kad asmenims su negalia būtų užtikrinta galimybė gauti sveikatos priežiūros paslaugas atsižvelgiant į jų lytį, taip pat su sveikata susijusią reabilitaciją (Convention..., 25 straipsnis). Viena svarbiausių sveikatos priežiūros paslaugų protinę negalią turintiems žmonėms bei jų šeimos nariams yra ankstyvas ligos nustatymas ir intervencija, taip pat kiek įmanoma lengvesnis sveikatos priežiūros paslaugų pasiekimas (Convention..., 25 straipsnis). Gydyimas ir reabilitacija taip pat turi padėti negalią turintiems žmonėms pasiekti bei išlaikyti didžiausią įmanomą nepriklausomumą, fizines, protines, socialines ir švietimo galimybes, pilną įtraukimą ir dalyvavimą į visas gyvenimo sritis (Convention..., 26 straipsnis). Šiame kontekste turi būti skatinamas pirminis bei tęstinis profesionalų bei sveikatos apsaugos ir reabilitacijos paslaugų sferos darbuotojų mokymas (Convention..., 26 straipsnis).

Sveikatos priežiūros ir medicininių paslaugų pasiekiamumas

Viena aštriausių protinę negalią turinčių asmenų diskriminacinių problemų yra jų galimybė gauti sveikatos priežiūros bei medicininės paslaugas. **Graikijos piliečiams** be jokios diskriminacijos yra prieinama nemokama medicininė priežiūra. Tačiau romų integracija į visuomenės socialinės apsaugos sistemą yra tokio žemo lygio, jog jie ignoruoja didžiąją daugumą savo teisių į sveikatos priežiūrą. Be to, panašu, kad kiti socialinės atskirties aspektai reikšmingai pakenkė romų pasitikėjimui valstybine sveikatos sistema. **Lietuvos Respublikoje** romui ar bet kuriam romų šeimos nariui susirūpinus savo sveikata ir paprašius sveikatos priežiūros pagalbos, ji suteikiama taip pat kaip ir bet kuriems kitiems piliečiams. Tačiau suteikti romams pagalbą gali būti sudėtinga dėl jų polinkio pateikti painią ir netikrovišką informaciją apie jų sveikatos būklę. Be to, medikai negauna specialių mokymų apie romų tėvų, šeimų ar asmenų su protine negalia, gydymą. Galima teigti, jog **Slovėnijoje** nėra skirtumo tarp romams ir vyraujančiai populiacijai teikiamų paslaugų. Mažiau nei pusė respondentų teigė, jog sveikatos priežiūros paslaugos bei vaistai romams prieinami taip pat, kaip ir visiems kitiems, o mokyklinio amžiaus romų vaikams atliekamos reguliarios prevencinės medicininės ir dantų patikros. Didelė dalis respondentų perspėja, kad protinę negalią turintys romai patiria diskriminaciją sveikatos priežiūros ir medicininių paslaugų pasiekiamumo atžvilgiu. **Vengrijoje** sveikatos priežiūros srityje dirbančių respondentų teigimu, nėra jokio skirtumo tarp galimybės gauti sveikatos priežiūros paslaugas romų ar ne romų tautybės žmonėms, kadangi sveikatos priežiūros sistema neskirsto, kas yra romas, o kas – ne. Tačiau piliečiai tuo abejoja. Tikėtina romų gyvenimo trukmė yra apie 10 – 15 metų trumpesnė, nei ne romų tautybės žmonių. Tai rodo, jog tūkstančiai romų gyvena nežmoniškomis sąlygomis. Dėl skurdo jie nesimaitina tinkamai, taip pat neturi galimybės reguliariai tikrintis sveikatos. Dauguma kenčia dėl dantų problemų, vėžio, plaučių ar kt. Ligų.

Sveikatos priežiūros prieinamumas protinę negalią turintiems romams

Kitas svarbus sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumo aspektas yra klausimas, ar protinę negalią turintys romai gauna tokio paties lygio sveikatos priežiūros paslaugas palyginus su kitais romais bei su kitais protinę negalią turinčiais žmonėmis. Nors **Graikijoje** dėl išankstinio nusistatymo ir/ar savo teisių neišmanymo romai dažnai nėra laukiami sveikatos priežiūros institucijose, protinę negalią turintys romai gali sulaukti tokios pačios sveikatos priežiūros kaip ir kiti romų bendruomenės nariai ar kiti žmonės, turintys protinę negalią. **Lietuvoje** protinę negalią turintiems romams suteikiama tokia pati sveikatos priežiūra kaip ir kitiems romų bendruomenės nariams ir/ar kitiems žmonėms, turintiems protinę negalią. Kai kurių respondentų nuomone, **Slovėnijoje** skirtingai nuo kitų romų bendruomenės narių, protinę negalią turintys romai negauna tinkamos sveikatos priežiūros; vis dėlto dauguma respondentų mano, jog protinę negalią turintys romai gauna tokią pačią sveikatos priežiūrą, kaip ir kiti romų bendruomenės nariai, jei jie patys to nori. Tačiau tai nenutinka dažnai, kadangi dėl kultūrinių skirtumų romai nėra linkę pripažinti ar priimti organizuotos sveikatos priežiūros sistemos. **Vengrijoje** sveikatos priežiūros sistema nediskriminuoja romų ar ne romų tautybės pacientų; vis dėlto realybėje visi protinę negalią turintys žmonės (ne tik romai) susiduria su sunkumais norėdami gauti sveikatos priežiūros paslaugas. Problema gauti šias paslaugas kyla dėl finansinių sunkumų. Protinės negalios specialistai daugiausiai dirba apygardų centruose, kurie nutolę kartais ir 30 km atstumu, tad kelionės išlaidos viršija šeimos finansines galimybes. Be to, viešuoju transportu keliauti su protinę negalią turinčiu vaiku gali būti sudėtinga.

Pagalba šeimoms, auginančios protinę negalią turintį vaiką

Visi tėvai patiria didelį smūgį sužinoję, kad jų vaikas turi protinę negalią. Tokio vaiko egzistavimas yra grėsmė šeimai kaip sistemai bei susilpnina jos vidinę dinamiką. Bendravimas su kompetentingomis institucijomis yra lemiamas norint susitaikyti su patirtu šoku. Visa šeima privalo pakeisti savo elgesį bei sudaryti vaikui pačias palankiausias aplinkos sąlygas, skirti dėmesį, kuris padės įveikti sunkiausias protinės negalios sukeltus padarinius. Taigi, tinkamai apmokyti sveikatos priežiūros sektoriaus darbuotojai bei kiti profesionalai šio proceso metu gali padėti romų šeimoms ir jų nariams, turintiems protinę negalią. **Graikijoje** tokią pagalbą teikia nevyriausybinės organizacijos. Šeimoms padeda savanoriai ir tarpininkai, kurie suteikia psichologinę paramą ir kai kuriais atvejais prisiima sau dalį tėvų naštos. Pavyzdžiui, tarpininkas atsakingas už kasdieninę higieną bei protinę negalią turinčio vaiko priežiūrą, t.y. jis/ji pažadina vaiką ryte, paruošia pusryčius, nuveda jį į specialią mokyklą ir vidurdienį pasiima jį. Deja, valstybė neteikia tokių paslaugų ir tokia parama priklauso nuo savanorių įsitraukimo į veiklą. Tikėtina, kad **Lietuvoje** nėra profesionalams bei praktikams skirtų mokymo programų, kaip padėti romų tėvams, šeimoms bei žmonėms, turintiems protinę negalią. Tas pats pasakytina ir apie **Slovėniją** bei **Vengriją**.

Protinių negalių diagnozavimas

Protinė negalia gali atsirasti bet kurioje vaiko vystymosi stadijoje, nuo pat apvaisinimo iki vystymosi pabaigos (16-aisiais – 18-aisiais gyvenimo metais). Protinės negalios atsiradimo priežastys paprastai skirstomos į dvi pagrindines kategorijas: genetinės bei aplinkos. Vis dėlto apie 65-75% atvejų, protinės negalios etiologija taip ir lieka nežinoma. Nepaisant to, dėl ateities progreso itin svarbu nustatyti vaiko protinę negalią bei pradėti intervenciją kaip įmanoma anksčiau. Tai reiškia, kad medikai turi būti tinkamai apmokyti atpažinti protinę negalią ankstyvoje jos stadijoje bei laiku pradėti gydymą. **Graikijoje** specialios programos įgalina gydytojus atpažinti ir diagnozuoti protines negalias. Šių ligų priežasčių žinojimas gali padėti jų prevencijai. Ankstyva diagnozė ir etiologijos nustatymas turi didelės reikšmės, kadangi protinės negalios gali būti gydomos medicinos pagalba. Ankstyvai diagnozei svarbu tai, kad egzistuoja naujos medicinos technologijos, kurių dėka galima diagnozuoti chromosomų nukrypimus nėštumo metu. Be to, ankstyvo skiepijimosi, tinkamos mitybos, ir kt. priemonių dėka gali būti kontroliuojamos įvairios užkrečiamos ligos, pavojingos intelektiniam vaiko vystymuisi. Prevencijai labai svarbi tinkama mamos sveikatos priežiūra nėštumo metu. Nuolatinė gydytojo priežiūra gali padėti išvengti užkrečiamų ligų; keli būdai išvengti protinės negalios išsivystymo yra emocinio balanso palaikymas bei tinkama mityba. Kai kurie respondentai iš **Lietuvos** nežinojo apie daktarų apmokymo programas kaip ankstyvoje stadijoje nustatyti protinę negalią ir laiku pradėti gydymą, tuo tarpu kompetentingi šią informaciją suteikti asmenys atsisakė komentuoti šia tema. **Slovėnijoje** respondentai buvo nusiteikę skeptiškai gydytojų profesionalumu nustatyti protinę negalią ankstyvoje stadijoje. Kai kurie jų paaiškino, jog atsakingos institucijos jau seniai žino apie darbuotojų kompetencijos anksti nustatyti protinę ligą stokos problemą. **Vengrijoje** dauguma žmonių, taip pat ir dirbantys šioje srityje, kritiškai apibūdino medikų mokymus nustatyti protines negalias ankstyvoje stadijoje bei tinkamai jas gydyti.

Ankstyva intervencija

Ankstyvos intervencijos programos padeda šeimoms, turinčioms vaikų su protine negalia, susikurti naują pusiausvyrą bei pagerinti tokio vaiko perspektyvas. **Graikijos** romai nenori dalyvauti ankstyvai diagnozei skirtose programose, kurios veikia tik kaip prevencinė priemonė. Nėščios moterys nesilanko reguliariai pas gydytojus; vietoje to, likus nedaug laiko iki gimdymo, pas gydytojus jos gali apsilankyti ribotą kiekį kartų. Nėštumo metu joms nėra atliekami mikrobiologiniai tyrimai. Būdamos nėščios, jos turi tokią pačią darbų apkrovą kaip visad, antisanitarinėmis sąlygomis jos rūpinasi jaunesniais vaikais, migruoja kartu su šeima, ir pan. **Lietuvoje** veikia programos, skirtos ankstyvai intervencijai vaikams, turintiems protinę negalią; visi vaikai gali dalyvauti programose nepriklausomai nuo jų tautybės. Tačiau pagalba suteikiama lietuvių, rusų ar lenkų kalbomis. Nėra specialiai romams skirtų reabilitacijos programų, taip pat šalyje nėra specialistų, galinčių suteikti pagalbą romų kalba. Yra žinoma, kad keliose tokiose programose yra protinę negalią turinčių romų. Ankstyvos intervencijos protinę negalią turintiems romams programos egzistuoja **Slovėnijoje**, tačiau jos nėra prieinamos didelei daliai populiacijos, taip pat ir ne visiems romams. Didelė dalis respondentų teigė, kad, nepaisant jų darbo patirties su romų šeimomis, jie nežino apie tokias programas. Ankstyvos intervencijos programos egzistuoja ir **Vengrijoje**, tačiau kiek jose yra romų tautybės dalyvių, nėra žinoma, kadangi registro sistema nefiksuoja dalyvių etninės priklausomybės. Kadangi daugelis tokių paslaugų yra prieinama miestuose, kaimo vietovėse gyvenantys žmonės susiduria su prieinamumo galimybių problema.

Pastovus ryšys su reabilitacijos darbuotojais

Visose tyrime dalyvavusiose šalyse romų tėvams, jei jie pageidauja, yra sudarytos galimybės palaikyti pastovų ryšį su reabilitacijos (fizinės, psichologinės ir intervencijų) programų darbuotojais. Vis dėlto yra keli tam prieštaraujantys faktoriai. **Graikijoje** romų tėvai gali palaikyti pastovų ryšį su reabilitacijos programomis, tačiau tai padaryti jiems trukdo jų gyvenimo ritmas, požiūris bei neigiamas nusistatymas visų rūšių valstybinių paslaugų ir priežiūrų atžvilgiu; taip pat dažnai tam trukdo kalbos barjeras. **Lietuvoje** tėvai, susirūpinę savo vaikų sveikata, gali nedelsdami konsultuotis su specialistais. Psichologinės-edukacinės paslaugas Vilniaus mieste teikiančių specialistų teigimu, konsultacijos vyksta tokiu atveju, jei romų tėvai yra motyvuoti ne tik noro gauti pažymą, reikalingą pateikti kreipiantis dėl pašalpos, bet taip pat yra ir susirūpinę vaiko sveikata; deja, tai pasitaiko retai. Tokioms šeimoms išduodami neįgalumo pažymėjimai paprastai yra terminuoti. Dauguma respondentų **Slovėnijoje** tiki, jog romų tėvai nėra tinkamai mokomi dalyvauti aukštos kokybės reabilitacinėse programose, nors informacija yra lengvai prieinama bei veikia tokių tėvų konsultavimo mokymų sistema. Dėl įvairių priežasčių (kultūrinių, kalbinių, motyvacijos, konsultantų inertiškumo ir pan.) tokio pobūdžio pagalba nėra veiksminga. **Vengrijoje** galimybė gauti pastovias konsultacijas yra prieinama visiems tėvams, nepriklausomai nuo to, ar jie romų tautybės. Vis dėlto, reali situacija tokia, kad finansinės ir socialinės problemos trukdo jiems keliauti ir dalyvauti tokiose programose.

Aktyvus tėvų dalyvavimas reabilitacijos programoje

Daugelis skirtingų aplinkybių lemia, ar romų tėvai yra skatinami dalyvauti reabilitacinėse (fizinės, psichologinės reabilitacijos, ankstyvos diagnozės bei intervencijos) programose, kad savo protinę negalią turintiems vaikams galėtų būti instruktoriai, treneriai bei konsultantai. **Graikijoje** romų tėvai yra skatinami naudojantis ryšiu, kurį jie sukūrė su savanoriu tarpininku; pastarasis apsiima informuoti tėvus apie prieinamas priežiūros programas romų vaikams su protine negalia. **Lietuvoje** protinę negalią turintys romai bei jų šeimos nariai neturi galimybių aktyviai dalyvauti kuriant, įgyvendinant reabilitacijos programas bei įvertinant jų veiksmingumą. Respondentai akcentavo tai, kad tėvai, auklėjantys protinę negalią turinčius vaikus, yra menkai tam pasirengę. Be to, dažnai protinę negalią turinčius vaikus auginančios šeimos apskritai nežino apie teikiamą pagalbą valstybės ar kitose institucijose. Ši informacija tokių šeimų nepasiekia dėl įvairių priežasčių: neraštingumo, tikėjimo sistema stokos, sunkumų identifikuojant tinkamą šios informacijos gavėją, prastų socialinių įgūdžių bei dėl nekomunikabilaus gyvenimo būdo. Galima teigti, jog **Slovėnijoje** romų tėvai, auginantys vaikus su protine negalia, nėra adekvačiai ar pakankamai atkakliai skatinami dalyvauti reabilitacijos programose. Tai daryti romus skatina įvairios institucijos ir padaliniai, tačiau atviru klausimu lieka kiek tam teikiama reikšmės. **Vengrijoje** tėvai, atvykę į reabilitacijos centrus, įtraukiami į tokias programas, jie apmokomi bei gauna patarimų, kaip elgtis su negalią turinčiais vaikais.

Specialios reabilitacijos programos

Labiausiai tikėtina, kad nė vienoje iš projekte dalyvaujančių šalių nėra specialių programų, skirtų protinę negalią turintiems romams (vaikams, jaunimui, suaugusiems ir vyresnio amžiaus žmonėms). Tai taikoma **Graikijai**, kur protinę negalią turintys romai gali įsijungti į programas, skirtas visiems šalies gyventojams. Panašu, kad **Lietuvoje** romų šeimos, auginančios protinę negalią turinčius vaikus, dažniausiai nežino apie valstybės ar kitose institucijose teikiamą pagalbą. Protinę negalią turintiems romams specialių reabilitacijos programų nėra ir **Slovėnijoje**, čia romai gali prisijungti prie visiems protinę negalią turintiems gyventojams ir jų šeimos nariams skirtų programų. **Vengrijoje** taip pat nėra tik romams skirtų reabilitacijos programų. Veikia keletas edukacinių programų. Tačiau po mokyklos baigimo šių programų dalyviai turi labai ribotas galimybes, ypač kalbant apie įsidarbinimą. Egzistuojančios programos vyrauja nuo saugomų darbo vietų iki dieninės priežiūros įstaigų.

Aktyvus dalyvavimas kuriant reabilitacijos programas

Aktyvus protinę negalią turinčių romų ir jų šeimos narių dalyvavimas kuriant, organizuojant reabilitacijos programas ir vertinant jų efektyvumą yra išankstinė sąlyga, kad būtų užtikrintas programų pritaikymas būtent romų poreikiams. Nors **Graikijoje** šeimos dažnai aktyviai dalyvauja psichoterapijos ir konsultacinės pagalbos protinę negalią turintiems žmonėms užsiėmimuose, tačiau aktyviai dalyvauti kuriant, organizuojant reabilitacijos programas ir vertinant jų efektyvumą protinę negalią turintiems romams bei jų šeimos nariams yra itin problematiška. Sunkumai kyla dėl kognityvinių ir kalbinių įgūdžių bei žinių apie reabilitacijos paslaugas stokos. **Lietuvoje** protinę negalią turintiems romams bei jų šeimos nariams vargu ar įmanoma bet kokia forma dalyvauti kuriant bei įgyvendinant sveikatos apsaugos programas.

Net neverta minėti, jog vargu ar situacija pasikeis dėl Lietuvoje egzistuojančio neigiamo požiūrio į tautines mažumas. Šiuo metu **Slovėnijoje** protinę negalią turintys romai bei jų šeimos nariai nėra pasiruošę bei negali dalyvauti kuriant, organizuojant reabilitacijos programas ir vertinant jų efektyvumą. Tą lemia kelios priežastys, tokios kaip žemas tokios informacijos suvokimo lygis, abejingumas šiai temai, žemas motyvacijos kyla nors sužinoti šia tema lygis, mažas raštingumas bei nenoras dalyvauti. Vis dėlto yra tokių šeimų, kurios nori ir gali dalyvauti, tačiau tik su kitų parama ir pagalba, esant didelei motyvacijai šviesintis ir tinkamai organizuojant dalyvavimą bei programų vertinimą (susijusioms institucijoms tinkamai bendradarbiaujant). Yra žinių, jog **Vengrijoje** romų tėvai dalyvauja kuriant, organizuojant reabilitacijos programas ir vertinant jų efektyvumą.

3.2.3. Padėtis švietimo ir mokslo srityje

Teisė į švietimą ir mokymąsi visą gyvenimą turi būti įgyvendinta taip pat ir protinę negalią turintiems žmonėms jų nediskriminuojant bei sudarant lygias galimybes visuose švietimo sistemos lygmenyse. Protinę negalią turintiems žmonėms turi būti sudarytos sąlygos išmokti bei vystyti gyvenimo ir socialinius įgūdžius, idant jie galėtų būti pilnaverčiais švietimo dalyviais kaip ir kiti bendruomenės nariai. Siekiant užtikrinti teisės į švietimą įgyvendinimą, profesionalai bei švietimo sferos darbuotojai turi baigti mokymus, į kuriuos įtraukta informacija apie tinkamą augmentatyvų bei alternatyvių modelių naudojimą, bendravimo priemones bei formas, ugdymo priemones ir metodus (Convention..., 24 straipsnis).

Protinę negalią turinčių romų švietimo reglamentavimas

Konkrečiai protinę negalią turinčių romų švietimą reglamentuojančių dokumentų nėra, galioja tas pats reglamentavimas, kaip ir kitas grupes atstovaujantiems protinę negalią turintiems žmonėms. Vis dėlto palyginus su kitais, romų vaikai yra dažniau nukreipiami į specialias mokyklas ar ugdymo programas.

Graikijoje protinę negalią turintiems romų vaikams skirtos tos pačios programos, kaip ir kitiems šalies gyventojams. **Lietuvos** institucijos daugeliu atvejų protinę negalią turinčių romų vaikų švietimu rūpinasi kartu su visos bendruomenės. Tai priklauso nuo romų tėvų, kurie paprastai neprašo specialios pagalbos. Kai kuriose mokyklose veikia specialios individualios programos, tačiau nėra tinkamų pagalbą galinčių suteikti mokytojų. Kai kuriais atvejais protinę negalią turintys romai mokosi specialiose institucijose, tačiau tai tik išimtiniai atvejai. **Slovėnijoje** švietimo sistema neišskiria romų nuo kitos tautybės žmonių. Protinę negalią turintys romai įtraukiami į specialias programas, mokyklas, ir pan., kaip ir kitų tautybių protinę negalią turintys žmonės. Vis dėlto romų vaikai nukreipiami į specialias programas vykdančias mokyklas, nors kai kuriais atvejais tai netgi nėra būtina. Daug romų tautybės vaikų mokosi specialias programas vykdančiose mokyklose, nors jie ir neturi protinės negalios. Pastebima problema, kai protinio vystymosi sutrikimai nėra atpažįstami dėl nesugebėjimo jų atskirti nuo tiesiog sudėtingesnio charakterio ar mokymosi problemų turinčių vaikų, kuriems reikalingas specifinis mokymosi būdas. Akivaizdu, jog nekreipiama dėmesio į specifines romų populiacijos savybes. Dėl to sukurtos kelios papildomos priemonės, padedančios mokyti romus mokyklose.

Vengrijoje švietimas reguliuojamas Vengrijos viešojo švietimo įstatymu. Šis teisės aktas taip pat reglamentuoja, kurie vaikai po pirminio egzaminavimo gali dalyvauti integruotose ar atskirose švietimo programose. Tėvus informuoja iš ekspertų sudaryti komitetai. Tie mokiniai, kurie gali dalyvauti integruotose švietimo programose, lanko įprastines mokyklas; o mokiniai, kuriems reikalingas atskiras švietimas, lanko specialiąsias mokyklas. Kai kurių respondentų teigimu, romams ši pasirinkimo teisė negalioja: net ir neturintys protinių negalių romai automatiškai yra pervedami į specialiąsias mokyklas.

Integracija į pagrindines mokyklas

Be galo sudėtinga sekti romų vaikų ir jaunimo su protine negalia situaciją pagrindinėse mokyklose. **Graikijoje** specialių programų, skirtų romams, nėra. Romų vaikams ir jaunimui su protine negalia taikomos tokios pačios taisyklės, kaip ir kitų tautybių mokiniams. Dar būtina paminėti žemą romų vaikų registracijos į privalomo švietimo įstaigas bei lankomumo rodiklį. Tam yra įvairių priežasčių, pavyzdžiui, romų tėvai nėra linkę leisti savo vaikų (ypač mergaičių) į mokyklas. Kitos priežastys yra atskirtis ir netinkami mokymo modeliai. Bendrojo lavinimo mokyklose **Lietuvoje** nėra specialių protinę negalią turintiems romų vaikams sukurtų mokymo programų. Tokie vaikai mokomi pagal Vilniaus mieste psichologines-pedagogines paslaugas teikiančių įstaigų rekomendacijas; šios įstaigos pabrėžia integruoto protinę negalią turinčių vaikų (jei jie geba mokytis) ugdymo svarbą. Protinę negalią turintys vaikai ugdomi individualiomis programomis bei su specialistų (logopedų, psichologų, socialinių švietimo specialistų) pagalba. Bėda ta, jog ugdymas vykdomas ne pirmine romams kalba, t.y. lietuvių kalba. Kita vertus, švietimas lietuvių kalba padidina galimybes romams sėkmingiau integruotis į bendruomenę bei praplėsti turimas galimybes. Pažymėtina, jog Lietuvoje visi vaikai, nepriklausomai nuo jų tautybės, rasės, lyties, socialinio statuso ar specialiųjų poreikių, turi galimybę pasirinkti savo žinias ir gabumus atitinkančią programą. Programa gali būti sudaryta specialiai, atsižvelgiant į specialius vaiko poreikius, arba įprasta bendrojo lavinimo mokykloje veikianti programa gali būti pritaikoma vaikui, turinčiam vidutinio sunkumo specialiuosius poreikius. **Slovėnijoje** respondentai nežinojo apie jokiais taisyklėmis ar politines strategijas, skirtas organizuoti mokymus protinę negalią turintiems romų vaikams ir jaunimui pagrindinėse mokyklose; tačiau jie yra susipažinę su įstatymais, reglamentuojančiais didžiosios dalies populiacijos, taigi, ir romų, švietimą. Šiame kontekste buvo paminėtos ir mokyklos, kuriose sudaromos specialios programos. **Vengrijos** nacionalinė programa reglamentuoja protinę negalią turinčių žmonių švietimą, tačiau jo pagrindas yra individualūs poreikiai. Su šiais žmonėmis yra elgiamasi kitaip dėl jų specialiųjų poreikių bei atsižvelgiant į juos. Vis dėlto tai kol kas egzistuoja tik politikos kūrimo stadijoje, kadangi įgyvendinimo strategija dar neįdiegta.

Mokymo programų lankstumas

Programa turėtų būti lanksti ir lengvai pritaikoma romų moksleivių poreikiams, ypačiai turintiems protinę negalią. Respondentai pranešė apie netinkamų mokymo modelių problemą **Graikijoje**. Tai rodo, kad programos greičiausiai nėra pakankamai lanksčios, kad jas galima būtų pritaikyti specialioms romų vaikų, ypačiai turinčių protinę negalią, poreikiams. **Lietuvoje** ne visi romų vaikai, kurie mokosi pagal protinę negalią turintiems vaikams sudarytą programą, turi protinę negalią. Bendrai Lietuvos švietimo sistemoje protinę negalią turintys vaikai atskiriami nuo kitų, specialiųjų poreikių neturinčių, vaikų. Tačiau tokių vaikų skaičius yra neproporcingas tarp kitų romų vaikų. Kai kurios romų šeimos stengiasi savo vaikus registruoti į specialiąsias mokyklas ir dėl šios priežasties gauti didesnes valstybines išmokas. Dauguma respondentų iš **Slovėnijos** mano, jog švietimo programos yra pritaikytos bendriems moksleivių poreikiams. Tai taikytina protinę negalią turinčių romų atveju. Specialiosiose mokyklose yra galimybė pritaikyti švietimo programą dar iki vaiko priėmimo į ją; šia galimybe pasinaudoti gali visi, taip pat ir romai. Dažniausiai programa, taip pat ir papildomas mokymas bei mokymosi rezultatų vertinimas, pritaikomi pagal žemesnį švietimo standartą. Nors tai įgyvendinama pradžios mokyklose, tačiau tai nevyksta vidurinio išsilavinimo mokyklose ir/ar suaugusiųjų švietime. **Vengrijoje** programų lankstumas užtikrinamas ir įgyvendinamas pagal poreikį. Ugdymo programa yra lanksti, ji kiek įmanoma pritaikoma pagal asmeninius gebėjimus bei individualų moksleivių išsivystymo lygį. Moksleivių pažanga yra nuolat stebima, o pastangas norint pasiekti kitą vystymosi lygį diktuoja realūs jų gabumai.

Tėvų dalyvavimas

Protinę negalią turinčių romų tėvai retai įsitraukia į švietimo procesą, tai pasakytina apie visas tyrime dalyvavusias šalis. **Graikijoje** dauguma romų tėvų visai nedalyvauja savo protinę negalią turinčių vaikų ugdymo procese. **Lietuvos** respondentų nuomonės tėvų įsitraukimo į protinę negalią turinčių vaikų ugdymo procesą klausimu skiriasi. Psichologinių-educacinių paslaugų sektoriaus specialistai teigia, jog tėvai šiame procese dalyvauja, tačiau labai dažnai romams jų vaiko išsilavinimas nėra svarbus. Vaikai dažnai praleidžia pamokas, lankyti mokyklą pradeda būdami vyresni, nei 7 metų; romų vaikai beveik nesilanko ikimokyklinių institucijų. Kita vertus, paminėtini keli gerosios tėvų įsitraukimo į vaikų ugdymo procesą praktikos atvejai: individualios programos vaikams kuriamos dalyvaujant tėvams, kreipiamasi pagalbos į specialistus, galinčius padėti vaikui adaptuotis prie kolektyvinių situacijų, nuolat kartu aptariami vaiko pasiekimai ir nesėkmės. Dauguma respondentų iš **Slovėnijos** atsakė, jog protinę negalią turinčių romų vaikų tėvai turi pasirinkimo teisę ir galimybę dalyvauti savo vaikų švietimo procese taip pat, kaip ir kitų vaikų tėvai (konsultacijoms skirtas laikas, individualūs pokalbiai, tėvų susitikimai, ir kt.). Tačiau jie taip pat pabrėžė, jog protinę negalią turinčių romų vaikų tėvai retai pasinaudoja šia galimybe. Suaugusiųjų švietimo sistemoje tokių galimybių nėra. **Vengrijoje** protinę negalią turinčių romų vaikų tėvai nedalyvauja savo vaikų ugdymo procese dėl kompetencijos ir susidomėjimo šiuo klausimu trūkumo. Kita vertus, tėvų, kurie reiškia tokį susidomėjimą, institucijos nelaiko pilnaverčiais partneriais.

Tėvai, kaip sprendimų priėmėjai

Tėvų teisė nuspręsti, ar jų vaikas lankys specialiąją ar įprastą (reguliarią) mokyklą, yra vienas lemiamų protinę negalią turinčių vaikų integracijos veiksnių. **Graikijoje** daugelis tėvų nežino registracijos eigos ir todėl nėra informuoti apie veikiančias specialiąsias mokyklas. Keliais atvejais romams padedantys savanoriai ir tarpininkai to ėmėsi ir praktikoje įgyvendino protinę negalią turinčių žmonių integraciją. **Lietuvoje** specialistai, kurie yra artimiau susipažinę su romų bendruomene, abejoja, ar romų tėvai priima tokius sprendimus, kadangi jie apskritai neįsitraukia į protinę negalią turinčių savo vaikų švietimo procesą. Pasak Romų visuomenės centro darbuotojo bei kitų specialistų, tėvai nedalyvauja švietimo procese dėl kelių priežasčių: jie patys yra neraštingi ir dėl to negali padėti savo vaikams, jie turi daug vaikų, vyresni vaikai prižiūri jaunesnius brolius ir seseris, jie apskritai vengia kontakto su valstybinėmis institucijomis, ir kt. **Slovėnijoje** protinę negalią turinčių vaikų tėvai turi galimybę dalyvauti jų ugdymo procese bei nuspręsti, kur jų vaikai mokysis. Tėvai gali įsitraukti į visas su tuo susijusias veiklas; tą patį gali ir kitų protinę negalią turinčių vaikų tėvai. Tačiau klausimas yra tas, kiek romų tėvai iš tikrųjų suvokia šias procedūras ir susijusias smulkmenas, teigiamas ir neigiamas mokymosi specialioje mokykloje aspektus, ypač jei iš tikrųjų protinio vystymosi sutrikimo nėra, o vaikas tiesiog turi prastus mokymosi įpročius. **Vengrijoje** tėvai neturi tokios pasirinkimo teisės, kadangi viskas reglamentuota įstatymuose. Vaikai turi atlikti pirminius bei tinkamumo testus. Romų tautybės vaikų yra ženkliai daugiau specialiosiose mokyklose. Specialistų teigimu, tėvai neprivalo sutikti su ekspertų nuomone, tačiau jie to nežino. O jei ir žino, įprastos mokyklos turiu savo metodus, kaip per metus laiko priversti juos pakeisti mokyklą ir pervesti vaiką į specialiąją.

Mokymo medžiaga

Tinkama mokymo medžiaga, skirta aukštos kokybės bei tęstiniam mokytojų mokymuisi, mokytojų parama bei jų darbas su protinę negalią turinčiais romų vaikais yra prielaida tinkamai patenkinti specialiuosius šių vaikų poreikius. **Graikijoje** respondentai įsitikinę, kad tokios prielaidos neegzistuoja. Kiek tai susiję su metodologija bei pagalbine medžiaga, **Lietuvos** specialistai pabrėžia, kad nei aukštos kokybės metodologinės medžiagos, nei tinkamų kvalifikacinių kursų ar kitokios paramos mokytojams, dirbantiems su protinę negalią turinčiais romų vaikais, nėra. Tas pats pasakytina ir apie protinę negalią turinčių suaugusiųjų romų švietimą. Neegzistuoja jokios specialios jiems skirtos programos ar profesinis mokymas. Dauguma **Slovėnijos** respondentų neturi žinių apie kokybišką mokymo medžiagą, tęstinius mokytojų kursus ar paramą mokytojams, dirbantiems su protinę negalią turinčiais romų vaikais. Kai kurie jų tiki, jog tokia medžiaga yra, arba turėtų būti, tačiau jie nežino apie jokių mokymus. Respondentai iš **Vengrijos** laikosi nuomonės, jog mokymų medžiaga yra visiškai neadekvati; mokyklos gali naudoti vos kelias specialias mokymo priemones. Kadangi tokios priemonės yra itin brangios, mokyklos neįstengia jų įsigyti. Dažnai nutinka taip, jog gabūs mokytojai naudoja savo pačių sukurtus metodus bei kokybiškas priemones, kurias patys išgalvojo.

Suaugusiųjų švietimas

Iš patirties žinome, jog protinę negalią turinčių suaugusiųjų švietimas dažnai nėra reglamentuojamas, nors tokių vaikų ugdymo sistema yra gerai organizuota. **Graikijoje** specialios programos, skirtos protinę negalią turinčių suaugusiųjų švietimui, nėra. Tas pats pasakytina ir apie **Lietuvą**, kur nėra jokių specialių suaugusiųjų švietimo programų, kurios galėtų patenkinti protinę

negalią turinčių suaugusiųjų poreikius. Nė vienas respondentas iš **Slovėnijos** nežinojo apie jokiais švietimo programas, sukurtas specialiai protinę negalią turintiems suaugusiems romams; vis dėlto egzistuoja kelios suaugusiems romams tinkamos programos, kaip, pavyzdžiui, protinę negalią turinčių suaugusiųjų raštingumo didinimo programa, kitos bendros programos, veikiančios protinę negalią turinčių suaugusiųjų dienos užimtumo centruose, ir pan. **Vengrijoje** protinę negalią turintys žmonės yra nepalankioje padėtyje profesinio lavinimo ir įdarbinimo atžvilgiu. Tačiau kelių kategorijų profesinis jų ugdymas jau netrukus turėtų prasidėti. Šio ugdymo tikslas – padėti negalią turintiems žmonėms pasiruošti darbo pasauliui ir integruotis į jį.

Profesinis mokymas

Protinę negalią turintys suaugusieji gali gauti didelę naudą tęsdami mokymąsi, kuris didina jų integracijos galimybes. Tai ypač taikytina profesiniam mokymui, kaip itin reikšmingai priemonei perėjimui į nepriklausimą gyvenimo būdą. **Graikijoje** profesinį mokymą siūlo kelios skirtingos struktūros, taip pat komercinės laboratorijos. Šios įstaigos dažnai teikia platų spektrą paslaugų, kurias derina su iki-profesiniu ugdymu, taip sustiprindami jų mokymąsi ir savarankiško gyvenimo gabumus. Deja, tik nedidelė dalis šią programą baigusių žmonių (ne tik romų, bet taip pat ir kitos tautybės) vėliau įsidarbina. Kaip ir kitur, **Lietuvoje** specialiųjų poreikių turinčių mokinių švietimo tikslas yra padėti jiems vystytis, mokytis pagal savo gabumus bei įgyti išsilavinimą ir kvalifikaciją, tuo pačiu pripažįstant jų gebėjimus ir galimybes. Moksleivių su specialiaisiais poreikiais švietimas organizuojamas pagal Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintą įsakymą. Remiantis švietimo ir mokslo ministro, sveikatos apsaugos ministro ir socialinės apsaugos ir darbo ministro patvirtintu įsakymu, specialiųjų poreikių turinčios grupės moksleivių yra klasifikuojamos į kategorijas, o specialiųjų poreikių turinčių žmonių ugdymas skirstomas į keturis lygius: žemą, vidutinį, aukštą, bei pagilintą. Pirminį specialiųjų ugdymo poreikių vertinimą atlieka Vaiko gerovės komisija. Mokinio specialiuosius ugdymo poreikius (neskaitant poreikių, atsiradusių dėl išskirtinių gabumų) vertina psichologinė-pedagoginė tarnyba, kuri vertina edukacinius, psichologinius, medicininius bei socialinės pedagogikos aspektus, o specialųjį ugdymą, vadovaujantis švietimo ir mokslo ministro įsakymu, organizuoja psichologinės-pedagoginės tarnybos vadovas, kai kuriais atvejais kartu su mokyklos vadovu bei su tėvų (įtėvių, globėjų) sutikimu. Psichologinės-pedagoginės tarnybos veiklą reglamentuoja švietimo ir mokslo ministras, bendradarbiaujant su Sveikatos apsaugos ministerija. Jei būtina, vidurinis išsilavinimas bei profesinis mokymas suteikiamas specialiųjų poreikių turintiems mokiniams atsižvelgiant į aktualų reglamentavimą. Tuo tarpu **Slovėnijoje** protinę negalią turintiems romams profesinis mokymas yra prieinamas vietos bendruomenėse. Yra programų, siūlančių žemesnio lygio profesinį mokymą; jos prieinamos visiems suinteresuotiems asmenims. Tas pats pasakytina ir apie **Vengriją**, kur niekas nieko nežino apie tokius kursus. Dėl didelio nedarbingumo lygio, net aukštą kvalifikaciją turintys žmonės negali įsidarbinti; net ir normaliomis sąlygomis protinę negalią turintiems žmonėms galimybė dirbti su jų neturinčiais, yra itin maža. Egzistuoja vos kelios organizacijos, kurios skatina įsidarbinimą; atlikdamos negalią turinčių žmonių įvertinimą, ruošdamos, mokydamos bei nuolat juos palaikydamos, šios įstaigos gali sudaryti sąlygas negalią turintiems žmonėms dirbti kartu su jos neturinčiais.

3.2.4. Galimybė įsidarbinti

Protinę negalią turinčių žmonių teisė dirbti lygiomis galimybėmis kaip ir kitų žmonių, apima ir teisę užsidirbti pragyvenimui dirbant savo laisva valia pasirinktą arba atsižvelgiant į darbo rinką pasiūlytą darbą; galimybę dirbti protinę negalią turinčių žmonių atžvilgiu atviroje, priimančioje bei juos pripažįstančioje aplinkoje (Convention..., 27 straipsnis). Deja, ši teisė dažnai iš neįgaliųjų yra atimama, ypatingai dažnai – iš protinę negalią turinčių žmonių.

Galimybė įgyti profesinį išsilavinimą bei nuolatinį ugdymą

Norėdami įgyvendinti savo teisę dirbti, protinę negalią turintys žmonės privalo turėti galimybę įgyti profesinį išsilavinimą bei nuolatinį ugdymą. **Graikijoje** protinę negalią turinčių romų padėtis yra tokia pati, kaip ir kitų protinę negalią turinčių žmonių. Pabaigę mokslus specialiojoje mokykloje, jie gali tęsti mokslus arba vienoje iš aštuonių valstybinių Specialiųjų techninių profesinių mokyklų (TEE), arba vienoje iš Specialiųjų profesinio švietimo ir ugdymo (EEEEK) programų. Protinę negalią turintys žmonės taip pat gali prisijungti prie profesinių seminarų, kuriuos rengia nevyriausybinės organizacijos, taip pat ir tėvų asociacijos. Tačiau šios programos nėra nacionalinės švietimo sistemos dalis. Pagal privačiąją teisę, jos registruotos kaip juridiniai asmenys bei kartais finansuojamos valstybės, arba nuo 1981 m. – ES Komisijos lėšomis. Jų užduotis yra įvertinti protinę negalią turinčių žmonių įgūdžius bei sukurti įvairias programas, skirtas individo įgalinimui, socialinei protinę negalią turinčių žmonių integracijai, jų profesiniam ugdymui bei profesinei rehabilitacijai. Integracijos į seminarus sąlygas ir tvarką kiekvienas centras nustato pats. Taip pat kiekvienas centras sprendžia, kiek ir kokių profesionalių darbuotojų reikia, kas gali būti vaikų psichiatrais, psichologais, socialiniais darbuotojais, specialiaisiais mokytojais, profesijos terapeutais, kalbos terapeutais bei specialiaisiais amatininkais. Protinę negalią turintys žmonės dažniausiai imasi užduočių, kurias atliekant nereikia daug bendravimo su kolegomis, joms atlikti dažniausiai pakanka tik minimalių bendravimo įgūdžių – taip yra todėl, kad protinę negalią turintys žmonės paprastai patiria daug sunkumų šiose srityse. Kadangi protinę negalią turinčių žmonių ugdymas dažniausiai apsiriboja tradiciniais menais, tad jie neturi didelių galimybių atvirojoje rinkoje. Vis dėlto tai padeda jiems įgyti įgūdžių, kurie padės pritaikyti prie bet kokios profesijos ar darbo atitinkamai pagal jų galimybes bei interesų sritis. Paprastai žmonių ugdymas ir kvalifikacijos suteikimas Specialiojo profesinio ugdymo centruose susijęs su specialybėmis, apjungiančiomis patirtį, žinias bei gabumus ir pritaikomas pagal individualius šeimos poreikius, lūkesčius bei norus. Taip pat atsižvelgiama į konkrečius vietos bendruomenės, šeimos ir asmens artimųjų poreikius profesinės rehabilitacijos atžvilgiu. Įdarbinimo agentūra kuria švietimo programas trijose protinę negalią turintiems žmonėms skirtose profesinėse mokyklose, kurios gali priimti iki 300 žmonių. Šios programos pritaikytos pagal vietos darbo rinkos vystymąsi ir poreikius, taip pat pagal konkrečias besimokančiųjų savybes. Vyksta šių sričių mokymai: medžio drožyba, ikonų tapyba, audinio pjaustymas, siuvimas bei audimas. Besimokantieji gauna 12 arba 17,60 EUR dienpinigius. Deja, profesinių seminarų skaičius yra ribotas, todėl protinę negalią turinčių žmonių poreikiai nėra patenkinami. Be to, dauguma šių seminarų vyksta teritorijoje aplink Atėnus. Kituose Graikijos regionuose gyvenantys protinę negalią turintys žmonės turi labai ribotas galimybes tęstiniam mokymuisi. Respondentai iš **Lietuvos** nurodė, jog čia nėra specialių programų, skirtų protinę negalią turintiems romams. Be to, šiuo atžvilgiu romų bendruomenė apskritai laikoma visuomenės dalimi.

Egzistuoja centrai, kuriuose protinę negalią turintys žmonės gali ugdyti savo įgūdžius, mokytis integruotis į visuomenę, gauti priežiūrą bei kitokią naudą iš specialių ir bendrų socialinių paslaugų, įgyti profesiją, organizuoti savo laisvalaikį bei rasti tinkamą darbą. Į tokius centrus priimami tokie protinę negalią turintys žmonės, kurie gali būti įdarbinami, 18 metų sulaukę psichologinių ir kompleksinių negalių turintys asmenys, gyvenantys su savo šeimos nariais ar valstybinėse institucijose. Suaugusieji protinę negalią turintys žmonės prašymus gauti dieninę priežiūrą bei dalyvauti socialinės priežiūros mokymų centre pateikia apylinkės socialinės paramos centrui. Prašyme jie turi nurodyti, jog pageidauja mokytis Ugdymo centre, ir prie prašymo turi pridėti reikalingus dokumentus. Lietuvos Respublikos profesinio rengimo centras vykdo profesinio rengimo programą suaugusiesiems, turintiems lengvos formos protinę negalią bei kitiems, turintiems specialiųjų ugdymo poreikių. Protinę negalią turintys romai turi teisę dalyvauti tokiose programose, tačiau dėl respondentams nežinomų priežasčių jie vis dėlto to nedaro. **Slovėnijoje** respondentai nežinojo, ar yra specialių programų, skirtų protinę negalią turintiems romams. Kai kurių respondentų nuomone, **Vengrijoje** tokių programų nėra. To priežastimi gali būti švietimo sektoriaus nenoras apsiimti protinę negalią turinčių žmonių mokymu, kadangi jiems reikalingas papildomas dėmesys ir priežiūra. Nėra valstybinių projektų, skirtų problemai, su kuri susiduria tiek romų, tiek ir ne romų tautybės žmonės. Tačiau respondentų manymu, yra ir keletas išimčių. Šios išimtys turėtų būti laikomos gerosios praktikos pavyzdžiais, o žinia apie jas – plačiai skelbiama visuomenėje. Vieną tokių programų ilgiau nei 10 metų vykdo nevyriausybinė organizacija, tačiau į ją įtraukti tik keli žmonės. Dr. Ambedkar mokykloje yra speciali protinę negalią turinčių romų klasė, kur vyksta profesinis mokymas. Tačiau ši klasė iš esmės skirta aukštųjų mokyklų studentams.

Integracija į populiariąją darbo rinką

Protinę negalią turinčių žmonių integracija į įprastą darbo rinką yra tikras diskriminacijos iššūkis, ir taip yra visur. Pagal prieinamą statistiką, **Graikijoje** tik labai nedaug protinę negalią turinčių žmonių buvo įdarbinti valstybės bei atvirosios darbo rinkos skatinimo priemonių dėka. Be to, nėra galiojančio teisės akto ar politinės strategijos, kuri skatintų remiamąjį įdarbinimą. Veikiančios programos, kurios teikia protinę negalią turintiems žmonėms paramą darbo rinkoje, veikia per nevyriausybines organizacijas bei gali aprūpinti tik labai nedideliu procentu visuomenės. Integraciją skatinančios veiklos šiems žmonėms organizuojamos per vietos romų klubus bei tarpininkus. Respondentų nuomone Lietuvoje darbo birža yra įsitraukusi į negalią, taip pat ir protinę negalią, turinčių žmonių integracijos į darbo rinką procesą. **Lietuvos** darbo biržos veiklą kontroliuoja Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, kuri kartu su apskričių darbo biržomis yra atsakinga už įsidarbinimo vėl politiką. Darbo biržos padeda žmonėms kaip įmanoma greičiau rasti darbo vietą, darbo ieškantiems suteikia galimybes įgyti reikiamą kvalifikaciją ir konkuruoti darbo rinkoje, o darbdaviams padeda rasti kvalifikuotus darbuotojus. Tačiau vien rasti – nepakanka, kadangi nedarbingumas Lietuvoje išaugo iki 16%. Taigi suprantama, jog dėl šios bei dėl kitų priežasčių protinę negalią turintiems žmonėms rasti darbą Lietuvoje yra sudėtinga; romai – ne išimtis. Respondentai pabrėžė, jog nėra programų, skirtų padėti protinę negalią turintiems suaugusiems romams integruotis į darbo rinką. Nuo 2009 m. iki 2012 m. veikė projektas „Atsigręžk į romus: inovatyvios romų dalyvavimo darbo rinkoje priemonės“. Projekto tikslas buvo sukurti daugybę priemonių romams įsitraukti į darbo rinką bei dalyvauti visuomenėje ir taip ne tik padėti jiems įsidarbinti, bet taip pat ir išlaikyti savo darbo vietą. Organizacija „Sopa“ suteikė įdarbinimo paslaugas darbo neturintiems romams. 2011 m. „Sopa“ suteikė konsultacijas 56 darbo neturintiems romams (bendra konsultacijų trukmė – 198 val.), tačiau per trejus projekto gyvavimo metus nė vienas romas taip ir neįsidarbino.

Nuo 2013 m. Romų bendruomenės asociacija „Čigonų laužas“ vykdo projektą „Europos romų kultūros ir verslo parkas „Bahtalo Drom“. Protinę negalią turintys romai neturi lygių galimybių įsidarbinti, būti paaugštinti, tikėtis gauti didesnę atlyginimą bei kelti kvalifikaciją – taip pat kaip ir kiti romai. Pasak respondentų, Lietuvoje romų situacija yra kitokia. Protinę negalią turintys (tiek romų, tiek ir kitos tautybės) žmonės darbo rinkoje patiria diskriminaciją, kadangi darbdaviai mieliau renkasi „sveiką“ darbuotoją, nors darbą gali atlikti ir protinę negalią turintis žmogus. Profesinės reabilitacijos sistema apibrėžia įdarbinimo paramos priemones skatinant neįgaliųjų bei vyresnio amžiaus žmonių integraciją, pavyzdžiui, socialinių įmonių forma. Respondentai nurodė kelis tyrimus, kurių metu buvo pastebėta nepakankama integracija į darbo rinką tarp pažeidžiamų grupių, susiduriančių su daugybinėmis problemomis, tokiomis kaip socialinių ir profesinių įgūdžių trūkumas. Tačiau romų problema šiame kontekste lieka neaparta. Nors akivaizdu, jog romams reikalingos papildomos pagalbos priemonės (taip pat ir papildoma socialinė ir psichologinė parama, pagalba ugdant bendruosius socialinius įgūdžius bei profesinius gabumus). Taip pat daugelis romų nėra užsiregistravę į darbo biržą, todėl jie negali dalyvauti daugelyje programų, padedančių darbo ieškantiems žmonėms. Kadangi vykstant įdarbinimo politiką ignoruojami specialieji romų poreikiai, nėra įgyvendinama lygių galimybių gauti pagalbą ir konkuruoti darbo rinkoje sistema. Slovėnijoje neįgaliesiems, taip pat ir protinę negalią turintiems žmonėms skirtas paramos ir skatinimo integruotis į įprastą darbo rinką veiklas, programas bei paramą Aktyvios įdarbinimo politikos forma vykdo Darbo, šeimos, socialinių reikalų ir lygių galimybių ministerija bei **Slovėnijos** įdarbinimo centras. Be to, protinę negalią turintiems žmonėms profesinius mokymus bei užimtumo veiklas Dienos profesinio mokymo centruose teikia kelios nevyriausybines organizacijos. **Vengrijoje** nėra įdarbinimo rėmimo paslaugų netgi žmonėms, kurie neturi protinės negalios. Šalyje darbo neturi 90% romų. Pilietinė paslauga įdarbinimo atžvilgiu šioje šalyje yra neveiksminga. Vietos vyriausybės organizacijos negali pasiūlyti darbo vietų šimtams žmonių.

Diskriminacija darbo politikoje

Jei galima teigti, jog vykstant įdarbinimo politiką romai patiria diskriminaciją, kyla klausimas, ar protinę negalią turintys romai turi tokias pačias įsidarbinimo, paaugstinimo, atlyginimo didinimo bei dalyvavimo kvalifikacijos kėlimo kursuose galimybes, kaip ir kiti romai. **Graikijoje** daugumos romų pajamos priklauso visų pirma nuo sezoninio darbo ir paprastai nėra siejamas su formalia darbo rinka. Dauguma šeimų yra priklausomi nuo sezoninio šeimos narių darbo, joms skiriamos socialinės pašalpos, tad šeimos balansuoja ties skurdo riba. Bendra situacija yra tokia, jog romų pajamos yra tokios mažos, kad dauguma šeimų yra žemiau skurdo ribos. Romai pajamas gauna oficialiais, tačiau dažnai ir neoficialiais būdais, jie neturi jokių ekonominių perspektyvų. Realybė piešia skurdo ir ekonominės izoliacijos nuo darbo rinkos vystymosi paveikslą. Yra dvi organizacijos, vertinančios galimybę dirbti, tai vyriausybines Bendros sveikatos komitetas, kuris nustato socialinių pašalpų dydį, bei valstybinės pensijos fondų komitetai, kurie atsakingi už draudimo išmokas. Paprastai labai nedaug žmonių įsidarbina. **Lietuvos** socialinių turimų centro Etninių tyrimų instituto 2008 m. atliktų sociologinių tyrimų duomenimis, paklausti apie darbą bei profesiją, kurios dėka jie gauna pajamas, daugiau nei pusė apklaustų romų (56.7%) teigė, jog jie niekur nedirba. 40.7% teigė apklausos vykdymo metu neturintys darbo ar profesijos, kurios dėka jie gautų pajamas. Visi jų užsiėmimai buvo vykdomi neoficialiai, tai individualios veiklos, kaip metalo laužo rinkimas, ateities spėjimas, prekyvimas turguje, ir pan.

Tik mažiau nei dešimtadalis (8.7%) apklausoje dalyvavusių romų turėjo nuolatinį darbą bei dirbo pagal darbo sutartį. 6.1% apklaustųjų romų buvo samdomi darbininkai, dirbantys be darbo sutarčių. Daugiau nei trečdalis apklaustųjų romų pagrindinės pajamos yra socialinės išmokos; kitas plačiai paplitęs pajamų šaltinis yra iš tėvų gaunama parama. Daugumos respondentų iš **Slovėnijos** nuomone, protinę negalią turintys romai neturi lygių įsidarbinimo, paaukštinimo, algos didinimo ar kvalifikacijos kėlimo galimybių palyginus su kitais romais, nors jų padėtis sistemoje yra ne ką geresnė. Romams nėra sudaromos lygios galimybės vien atsižvelgiant į tai, kad jie yra romų tautybės. Dėl to respondentai pabrėžia, jog šalyje egzistuoja dviguba diskriminacija. **Vengrijoje** darbdaviai nemėgsta įdarbinti protinę negalią turinčių žmonių. Beveik visi respondentai patvirtino, jog protinę negalią turintys žmonės neturi galimybių gauti darbo dėl vienintelės priežasties – savo protinės negalios.

**Galimybė patekti į
remiamus seminarus
ir/ ar dienos užimtumo
centrus**

Projekte dalyvavusiose šalyse remiami seminarai ar dienos užimtumo centrai, skirti protinę negalią turintiems žmonėms ir kurie atsižvelgia į romų kultūrinį kontekstą, yra daugiau išimtis nei taisyklė. Septintojo dešimtmečio pradžioje **Graikijoje** pradėjo veikti remiami seminarai,

įkurtos protinę negalią turinčių vaikų tėvų ar globėjų iniciatyva. Pagrindinis šių dirbtuvių tikslas buvo suteikti protinę negalią turintiems žmonėms kūrybišką užimtumą, per darbą išsaugoti ir plėtoti jų įgūdžius, per kūrybinę veiklą ir produktyvumą išugdyti jų pasitikėjimo savimi jausmą. Kitas jų tikslas – didinti visuomenės sąmoningumą įvairių renginių dėka bei platinant šių žmonių sukurtus produktus.

Tačiau protinę negalią turinčių žmonių sukurti produktai retai patekdavo į rinką. Dažniausiai jie buvo parduodami proginiuose labdaros turguose. Šios dirbtuvės buvo priklausomos nuo valstybinės paramos bei kitų pajamų, kurias gavo iš tėvų asociacijų. Devintajame dešimtmetyje kilo idėja padidinti šių gaminių vertę rinkoje. Buvo pakeista dirbtuvių strategija, o gaminiai pritaikyti pagal tuometinę komercinę rinką siekiant gauti nuolatinės vietas prekybos centrų ir parduotuvių lentynose. Nepamirštant tradicinės produkcijos, tokios kaip karoliai, kilimai, keramika, rinkos tyrimų dėka ne tik šie gaminiai buvo modernizuoti, bet buvo įtrauktos ir naujos veiklos, tokios kaip tapyba ant audinių, kepimas, maisto aptarnavimas, juvelyrika (bižuterija). Kai kurie protinę negalią turintys romai yra įdarbinti šiose dirbtuvėse.

Ir nors jų yra itin mažai, svarbiausia yra tai, kad galimybių dalyvauti yra, o romų asociacijos nori jas išnaudoti. **Lietuvoje** romai laikomi socialinės rizikos grupe (dėl problemų, susijusių su prekyba narkotikais, socialinių ir bendrųjų gebėjimų trūkumo, vaikų nepriežiūros, ir kt.), tad jie integruojami kaip etninė mažuma: yra sudaromos sąlygos išsaugoti jų identitetą, organizuojamas jų švietimas, tačiau kitos su romais susijusios problemos nėra sprendžiamos. To rezultatas – dalis šios bendruomenės gyvena kaip socialinės rizikos grupė. Dėmesys sukoncentruotas išspręsti kultūrinius dalykus, o ne socialines ar ekonomines problemas. **Slovėnijoje** nėra konkrečiai protinę negalią turinčių romų specialiesiems poreikiams pritaikytų dirbtuvių ir/ar dienos užimtumo centrų. Kuriant bei įgyvendinant programas nėra atsižvelgiama į romų kultūros specifines savybes. Tai reiškia, jog programa gali būti labai tinkama protinę negalią turintiems žmonėms, tačiau visiškai netinkama norint patenkinti protinę negalią turinčių romų poreikius. **Vengrijoje** veikia kelios nevyriausybinių organizacijų ir mokyklos, kuriose atsižvelgiama į romų kultūrinį kontekstą.

3.2.5. Socialinė gerovė

Protinę negalią turinčių žmonių dalyvavimas kultūriniame gyvenime, jų pramogavimas, poilsis bei sportas lygiomis galimybėmis kaip ir kitų yra labai svarbūs kovojant su diskriminacija bei skatinant jų integraciją. Be to, lygiomis teisėmis turi būti pripažinti specifinis kultūrinis ir lingvistinis protinę negalią turinčių romų identitetas (Convention..., 30 straipsnis).

Dalyvavimas kultūriniame gyvenime

Norint įgyvendinti protinę negalią turinčių žmonių lygias galimybes dalyvauti kultūriniame gyvenime, pramogauti, poilsiauti bei sportuoti, labai svarbu, kad tokios veiklos būtų jiems prieinamos. **Graikijoje** nei protinę negalią turintys žmonės apskritai, nei protinę negalią turintys romai, nedalyvauja kultūriniame gyvenime. **Lietuvoje** visomis įmanomomis progomis meninius užsiėmimus romų bendruomenei organizuoja Romų visuomenės centras. Protinę negalią turintys romai taip pat gali jose dalyvauti. Tačiau bėda yra tame, jog romai nėra linkę dalyvauti kasmetinėse veiklose, kurios neduoda jiems jokių pajamų. Romų visuomenės centre suaugusieji romai gali mokytis lietuvių kalbos bei kompiuterinio raštingumo, gali bendrauti su kitas kultūros atstovaujančiais žmonėmis. Romams organizuojami koncertai bei parodos, minima Čigonų holokausto diena. Deja, nėra veiklų, kurios būtų skirtos konkrečiai protinę negalią turintiems romams. Anksčiau yra buvę atvejų, bei vis dar pasitaiko bandymų tokias veiklas organizuoti vyresnio amžiaus žmonėms skirtuose bei kultūriniuose centruose, taip pat ir savanorių organizacijose. Dauguma protinę negalią turinčių žmonių dalyvauja tokiose veiklose, tačiau romai lieka tik stebėtojais. **Slovėnijoje** įvairios kultūrinės veiklos, tokios kaip šokiai, muzika, literatūra, teatras bei kiti menai, yra prieinamos tokia forma, kuri įgalina ne tik protinę negalią turinčių žmonių apskritai, bet ir būtent protinę negalią turinčių romų integraciją į visuomenę. Šias veiklas organizuoja įvairios romų asociacijos, įmonės, specialios mokymų programos turinčios mokyklos, bendrijos bei asociacija SOŽITJE. **Vengrijoje** romai nėra atskirti nuo kultūrinių veikų, tačiau ne visiems romams, ir ypač ne visiems neturtingiems ar negalių turintiems romams jos yra prieinamos. Nevyriausybinių organizacijų daug dirba, siekdamos šiems žmonėms suteikti galimybę patirti kultūrinių veiklų grožį.

Prieinamumas prie kultūrinių renginių

Protinę negalią turinčių romų prieinamumas prie kultūrinių renginių yra gan menkas visose projekte dalyvavusiose šalyse. **Graikijoje** kultūriniai renginiai ir paslaugos protinę negalią turintiems romams nėra prieinamos, kadangi romai gyvena atskirtyje, toli nuo kultūrinio miesto ar nedidelės bendruomenės gyvenimo. **Lietuvoje** protinę negalią turintys romų vaikai aktyviai dalyvauja kultūriniame mokyklos gyvenime, tačiau baigę mokyklą, jie tampa tik stebėtojais. **Slovėnijoje** tiek protinę negalią turintiems žmonėms apskritai, ir ypatingai protinę negalią turintiems romams kultūriniai renginiai bei šioje srityje veikiančios institucijos yra lengvai prieinami. Vis dėlto kyla klausimas, kiek iš tikrųjų protinę negalią turinčių romų lankosi šiuose renginiuose ir šiose įstaigose. Taip pat dar kyla klausimas, kiek šių institucijų darbuotojai bei tokių renginių organizatoriai yra kvalifikuoti bei tinkamai apmokyti programas pritaikyti protinę negalią turintiems romams. Respondentų iš **Vengrijos** manymu, protinę negalią turintys romai retai lankosi kultūriniuose renginiuose. Viena pagrindinių to priežasčių yra šios srities ekspertų trūkumas, taip pat moralinės bei finansinės paramos stoka.

Sportavimas

Protinę negalią turinčių žmonių apskritai, ir ypač protinę negalią turinčių romų sportavimas bei dalyvavimas kitose pramoginėse veiklose yra daugiau išimtis nei taisyklė. **Graikijoje** protinę negalią turintys romai nesportuoja, nes tai jiems neįdomu. Respondentai iš **Lietuvos** teigia, jog sporto bei kitos aktyvios pramoginės veiklos protinę negalią turintiems žmonėms organizuojamos mokyklose bei socialių paslaugų valdomuose centruose. Šiems žmonėms baigus mokyklas ar nustojus lankytis tokiuose centruose, sportavimas bei pramoginė veikla tampa jų pačių rūpesčiu. Paprastai tai reiškia, jog jie tampa pasyviais stebėtojais. Kai kurie fiziškai stipresni protinę negalią turintys žmonės gali įsitraukti į šią veiklą asociacijos ar klubo dėka, tačiau romai nėra laukiami dėl specifinių šios kultūros komunikacinių ir elgesio savybių. **Slovėnijoje** sporto užsiėmimus (pastovias treniruotes bei varžybas) protinę negalią turintiems žmonėms apskritai, ir protinę negalią turintiems romams, organizuoja asociacijos SOŽITJE narė, nevyriausybinė organizacija Specialiosios olimpinės žaidynės. Romų bendruomenės turi daug sporto renginių, ypač daug organizuojama varžybų tarp romų organizacijų. Vis dėlto protinę negalią turintys romai jose praktiškai nedalyvauja. Situacija **Vengrijoje** yra labai panaši, kaip ir kitose šalyse. Sportas bei žaidimai būtų prieinami tiek protinę negalią turintiems žmonėms apskritai, tiek ir protinę negalią turintiems romams, jei juos palaikytų šeimos nariai. Vis dėlto čia veikia kelios organizacijos, kurios rūpinasi padėti negalią turintiems žmonėms sportuoti. Pavyzdžiui, Jai Bhim tinklas jau eilę metų remia vietos futbolo komandą. Tinklas padengė visas komandos išlaidas, o vėliau komanda įkūrė paramą teikiančią asociaciją ir pavadino ją Bigindo (Be jokių problemų); per šią nevyriausybinių organizacijų komanda dabar gauna finansinę paramą. Kaip taisyklė, vietos savivaldybė ir/ar romų bendruomenės neremia protinę negalią turintiems žmonėms skirtų sporto užsiėmimų. Pasak apklausoje dalyvavusių respondentų, tokia pati situacija yra visose šalyse.

Lygios galimybių sporte

Palyginus su kitais sportininkais, paprastai sportuojantys protinę negalią turintys žmonės, ir ypač protinę negalią turintys romai, neturi lygių galimybių gauti aukštos kokybės treniravimo. Respondentai iš **Graikijos** pabrėžė, jog yra kitų, svarbesnių už sportą, problemų, tokių kaip finansai, sveika gyvensena, ir kt. Respondentai iš **Lietuvos** teigė, jog kai kurie fiziškai stipresni protinę negalią turintys žmonės gali sportuoti dalyvaudami sporto asociacijoje ar klube, tačiau romai juose nėra itin laukiami dėl specifinių bendravimo ir elgesio bruožų. Respondentų iš **Slovėnijos** nuomone, palyginus su kitais sportininkais, tiek protinę negalią turintys žmonės apskritai, o ypač protinę negalią turintys romai, neturi galimybių gauti aukštos kokybės treniravimo. Respondentai iš **Vengrijos** atkreipė dėmesį į finansinę padėtį kaip vieną iš tokios situacijos priežasčių.

3.2.6. Asmens tapatumas ir struktūra**Gyvenimas su šeima**

Visose tyrime dalyvavusiose šalyse protinę negalią turintys romai dažniausiai gyvena su savo šeimomis. Protinę negalią turintiems romams turi lygios teisės į socialinį mobilumą. Vis dėlto nė vienoje šalyje neegzistuoja valstybinė finansinė parama, kuria romų šeimos būtų skatinamos laikytis kartu ir gyventi kartu su protinę negalią turinčiu šeimos nariu. **Graikijoje** neįgalumo pašalpa išduodama neįgaliojo šeimai. Jie turi teisę gauti neįgalumo bei lankomumo pašalpas kaip ir visi kiti negalią turintys žmonės.

Lietuvoje socialines pašalpas išduoda vietos Socialinės paramos centras, kurio jurisdikcijoje yra neįgaliojo registruota gyvenamoji vieta. Jei gyvenamoji vieta nedeklaruota, ją išduoda Socialinės paramos centras, kuruojantis teritoriją, kurioje neįgalusis iš tikrųjų gyvena. **Slovėnijoje** protinę negalią turinčių romų šeimoms teikiama tokia pati finansinė parama, kaip ir daugumai gyventojų: išmoka auginantiesiems vaiką, finansinė parama namuose giminaičius prižiūrintiems tėvams, ir kt. Vengrijoje pasitaiko atvejų, kai dėl finansinės padėties šeimos negali išlaikyti protinę negalią turinčio žmogaus, tai ypač būdinga sunkios protinės negalios atvejais.

Parama šeimoms: pasiekiamumas

Prieinamos bei pasiekiamos pagalbos šeimoms namuose paslaugos yra būtinybė norint, kad protinę negalią turintys žmonės liktų savo šeimose ir gyventų patenkinamos kokybės gyvenimą.

Graikijoje nėra specialios pagalbos ar priežiūros paslaugų, teikiamų romams. Jiems suteikiama tokia pati parama, kaip ir kitų tautybių žmonėms. Pavyzdžiui, romai, pateikę prašymą dalyvauti namų priežiūros programoje, sulaukia tokios pačios pagalbos, kaip ir kiti šalies gyventojai. **Lietuvoje** protinę negalią turinčio žmogaus šeima gali gauti priežiūros paslaugas bei paramą. Šiuo atžvilgiu romai nėra išimtis ir jie gali kreiptis dėl paramos tokia pačia tvarka, kaip ir kitos tautybės gyventojai. **Slovėnijoje** namų priežiūros paslaugų ir paramos teikimo romų šeimoms, besirūpinančioms protinę negalią turinčiu šeimos nariu, sistema yra gerai išplėtotą (pavyzdžiui, pagalba namuose teikiama per valstybinius vyresnio amžiaus žmonėms skirtus namus, nacionalines kvalifikuotas priežiūros namuose paslaugas). Vis dėlto kyla klausimas, ar romai yra pasirengę prašyti tokios pagalbos ir ją priimti. **Vengrijoje** veikia kelios iniciatyvos, tokios kaip šeimos paramos paslauga, vaiko priežiūros paslauga, ir kt. Tačiau pagalbos ir paramos namuose paslaugos nėra populiarios, ir vietos valdžia dažnai teigia, jog romams tokios paramos nereikia.

Požiūrio pokyčiai

Norint kovoti su diskriminacija, itin svarbu yra efektyvios ir tinkamos priemonės bei jų taikymas lygiomis galimybėmis visose gyvenimo srityse, t.y. santuokai, šeimai, tėvystei ir santykiams (Convention..., 23 straipsnis). Todėl svarbu yra tai, kaip vietos valdžia ir/ar romų bendruomenės elgiasi, siekdamos pakeisti neigiamą požiūrį į protinę negalią turinčių žmonių santuoką, seksualumą, tėvystę. **Graikijoje** nei vietos valdžia, nei pačios romų bendruomenės nėra suinteresuotos imtis veiklų bei keisti neigiamą požiūrį į protinę negalią turinčių žmonių santuoką, seksualumą ir tėvystę. **Lietuvoje** esančiose institucijose paprastai kalbėti apie seksualinį protinę negalią turinčių žmonių gyvenimą, o ypač – apie jų santuokas, yra tabu. Todėl vietos romų bendruomenės institucijos apskritai nieko nesiima, kad pakeistų neigiamą požiūrį į protinę negalią turinčių žmonių santuoką, seksualumą ar tėvystę. Be to, jaučiamas specialistų, galinčių patarti protinę negalią turinčius žmones ar jų šeimos narius apie neįgaliojų seksualumą ar jų seksualinį gyvenimą, trūkumas. **Slovėnijoje** veikia kelios iniciatyvos, kurios kuria teigiamą požiūrį į protinę negalią turinčių žmonių santuoką, seksualumą ir tėvystę. Teigiamą požiūrį jie skatina per švietimą, konsultuodami bei patardami. Nors **Vengrijoje** šioje srityje yra gerosios praktikos pavyzdžių, iš tikrųjų nedaug kas vyksta, kadangi valstybės administracija nėra suinteresuota keisti situaciją.

Apsaugojimas nuo išnaudojimo, smurto ir užgauliojimo

Negalią turintys žmonės, ir būtent turintys protinę negalią, privalo būti apsaugoti tiek namuose, tiek ir už jų ribų, nuo bet kokio išnaudojimo, smurto prieš juos ar užgauliojimo, taip pat ir susijusių su lytimi (Convention..., 16 straipsnis).

Graikijoje šeimos vis dar įsitikinę, jog bet koks netinkamas elgesys ar šeimos nario išnaudojimas yra tik tos šeimos vidinis reikalas, ir niekieno kito. Valstybė nenagrinėja atvejų, susijusių su protinę negalią turinčių žmonių seksualiniu ar kitokios formos išnaudojimu. Taip yra todėl, kad šiais klausimais nėra jokių mokymų nei visuomenei, nei patiems neįgaliesiems. Ir vis dėlto apie tokius atvejus skelbė spauda bei kitos žiniasklaidos priemonės. **Lietuvoje** apsauga nuo seksualinio bei kitokio smurto reglamentuota Apsaugos nuo smurto šeimoje įstatyme. Šio įstatymo tikslas yra apsaugoti žmones nuo smurto namuose ir už jų ribų, ypač su visuomene susijusiais atvejais, bei akimirksniu reaguoti į grąsinimus, imtis prevencinių priemonių bei teikti apsaugą ir tinkamą pagalbą. Deja, romų kultūroje smurto atveju neįmanoma kreiptis į policiją ar kitas institucijas; tai laikoma gėdingu poelgiu. Taigi, įstatymas yra neveiksmingas šiai etninei grupei ir vis dar galioja teisė šeimos ginčus išspręsti bendruomenės viduje. **Slovėnijoje** veikia kelios iniciatyvos, kurių tikslas – seksualinio ir kitokio protinę negalią turinčių žmonių išnaudojimo prevencija. Veikla vykdoma bendradarbiaujant su sveikatos apsaugos sistema, policija, ir kt. Respondentai iš **Vengrijos** nežinojo apie jokiais iniciatyvas, kurios būtų skirtos apsaugoti protinę negalią turinčius romus bei kitų tautybių protinę negalią turinčius žmones nuo smurto ir išnaudojimo.

Konsultacijos lytinio gyvenimo bei tėvystės tema

Protinę negalią turinčių žmonių konsultavimas lytinio gyvenimo bei tėvystės tema yra būtinas, norint įgyvendinti jų teisę į santuoką, šeimą, tėvystę ir santykius su kitais žmonėmis. Kadangi **Graikijoje** su lytiniu gyvenimu susiję dalykai vis dar yra tabu, konsultacijos apie lytinį gyvenimą bei tėvystę yra apribotos šeimos rate, taigi šeima pataria kitiems šeimos nariams. **Lietuvos** romų bendruomenėje ypač dažni yra ankstyvos santuokos atvejai, kurie laikomi norma. Kadangi nerašytas įstatymas nereikalauja oficialios santuokos registracijos, santuokos (t.y. santuokos, dėl kurių susitarė tėvai ir pabėgimo atvejai kai nebuvo gautas tėvų sutikimas), todėl santuokos retai kada būna registruotos. Dėl šios priežasties daugelis romų moterų turi vienišos motinos statusą, nors pagal romų papročius jos ir yra ištekėjusios. Šios priemonės pritaikytos romų šeimoms, kadangi oficialiai vieniša romų tautybės motina turėtų galimybę gauti atitinkamas pašalpas. Šiuo metu taip nėra, kadangi galiojančio teisės akto pakeitimas reikštų pašalpų mokėjimo vienišoms motinoms nutraukimą. Po šio pakeitimo oficialių santuokų skaičius išaugo, ypač tarp jaunesnių romų, turinčių vaikų. Kokia yra protinę negalią turinčių romų situacija šiuo klausimu, nėra žinoma. **Slovėnijoje** protinę negalią turintiems romams teikiamos konsultacijos apie lytinį gyvenimą bei tėvystę. Nors egzistuojančios programos yra geros, tačiau į jas įsitraukia per mažai protinę negalią turinčių romų ir kitų tautybių žmonių. **Vengrijoje** atsakomybę konsultuoti lytinio gyvenimo ir tėvystės klausimais stengiamasi perduoti iš tėvų mokyklos sistemai. Tačiau mokytojai žino itin nedaug apie mokinių seksualumą, tėvystę bei prevenciją. Tuo tarpu šeimose šis klausimas vis dar yra tabu. Todėl paaugliai lieka vieni su savo klausimais, neturėdami su kuo pasikalbėti apie jiems kylančias problemas.

3.2.7. Išmoktos pamokos

Matome, jog apie romų kultūrą bei jų kasdienį gyvenimą informacijos jau turima daug. Deja, beveik nėra žinių apie protinę negalią turinčius romus.

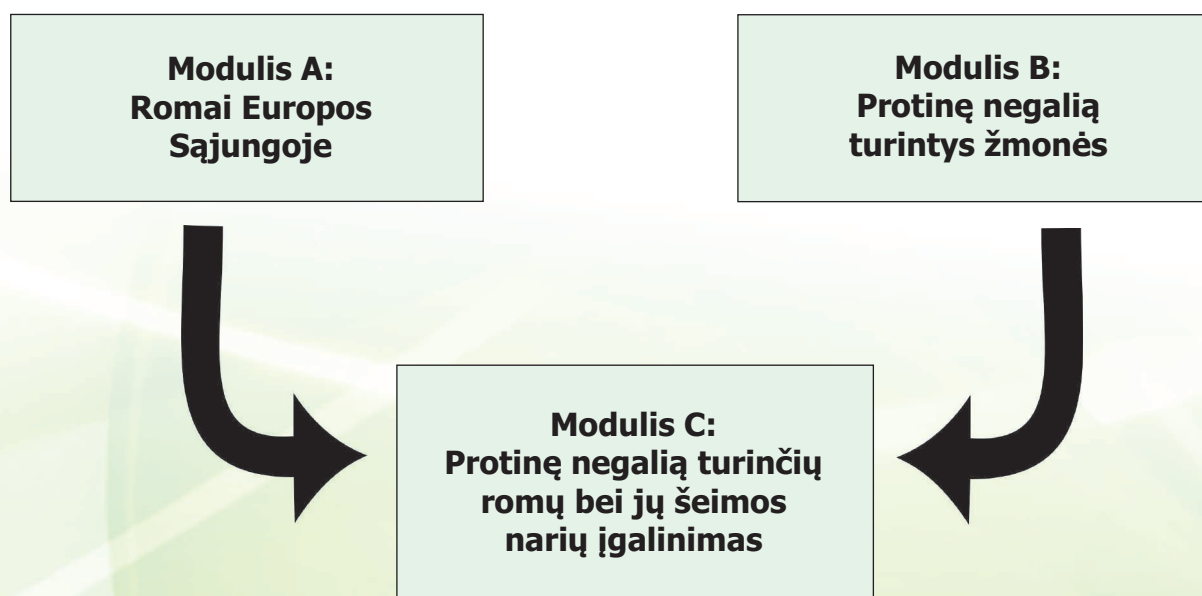
Ar romai juos atpažįsta? Ar juos atpažįsta profesionalai už romų bendruomenės ribų? Kalbant apie pačius romus, atsakymas nėra aiškus. Yra atvejų (pavyzdžiui, iš Lietuvos), kai žinoma, jog romai tėvai suvokia savo atžalos protinę negalią, tačiau yra labiau suinteresuoti gauti tokiu atveju teikiamas valstybės išmokas, nei suteikti protinę negalią turinčiam vaikui tinkamą pagalbą. Taip pat nutinka atvejų, kai dėl neįgalumo išmokų protinę negalią turinčio vaiko tėvai nori, kad jų vaiko protinė negalia būtų registruota sunkesne forma, nei ji iš tikrųjų yra. Paviršutiniškai pažiūrėjus į situaciją galima būtų teigti, jog šie tėvai yra godūs. Tačiau vargu. Atsižvelgiant į prastas gyvenimo sąlygas, nedarbingumą bei skurdą aišku, kad jie paprasčiausiai stengiasi išgyventi. Geresnė situaciją su protinę negalią turinčiais romų vaikais, suaugusiaisiais bei vyresnio amžiaus žmonėmis, vadyba yra būtina sąlyga norint kovoti su plačiai paplitusiu skurdu romų bendruomenėje.

Visuose apklausos metu gautuose atsakymuose pabrėžiama, kad egzistuoja didelis nesusikalbėjimas tarp profesionalų ir romų. Vis dėlto ši problema nėra būdinga vien romams. Tokios pačios situacijos susiklosto daugeliu atvejų tėvams auginant protinę negalią turinčius vaikus. Tačiau romų problema yra kur kas gilesnė, kadangi jie yra menkai išsilavinę, netgi neraštingi, be to, jie nekalba ir nesupranta daugumos vartojamos kalbos. Vadinasi, informacija, kuri yra lengvai perskaitoma bei suvokiama turi būti pateikta tokia forma, kad ją suprastų romų šeimos.

Diskriminacija ir išankstinis nusistatymas prieš protinę negalią turinčius žmones ir prieš romus yra neigiamų bendruomenės požiūrių šaltinis, trukdantis įgyvendinti iniciatyvas. Norint su tuo kovoti, būtina išugdyti priimančią visuomenę bei sukurti integracijos įgyvendinimo modelį. Taip pat ženkliai daugiau dėmesio turi būti skiriama romų bendravimo su visuomenės dauguma skatinimui, bei komunikavimui su protinių negalių ir romų šeimų, kuriose yra protinę negalią turintis žmogus, ekspertais.

4. Profesionalaus ekspertų švietimo kursas

Raktiniai žodžiai: mokymasis visa gyvenimą, ekspertai, romai, protinės negalios, daugiakultūriškumas, diskriminacija, dviguba diskriminacija

1 Grafikas: Kurso struktūra

4.1. Įvadas ir kurso uždaviniai

»EXP-ROM« mokymų kursas skirtas ugdyti profesionalus, dirbančius su protinę negalią turinčiais romais (t.y. mokytojus, dirbančius vaikų priežiūros srityje, psichologus, mokytojus, dirbančius su specialiųjų poreikių turinčiais žmonėmis, socialinius pedagogus, socialinius darbuotojus, specialiuosius pedagogus, reabilitacijos pedagogus, integracijos pedagogus, ir kt.).

Kurso programą sudaro moduliai, apimantys teorines ir praktines žinias, privalomas įvairių institucijų profesionalams, norint efektyviai dirbti su romais ir/arba protinę negalią turinčiais žmonėmis.

Kurso programa susideda iš šių temų:

- Romai Europoje (istorija, savybės, kultūra, tradicijos ir gyvenimo būdas, vertybės, požiūris, diskriminacija, socializacija, švietimas, sveikatos priežiūra);
- Protinės negalios bei psichikos sveikatos sutrikimai (klasifikacija, savybės, protinės negalios bei psichikos sveikatos sutrikimai priklauso nuo amžiaus grupės, gydymas, darbo metodai, ir kt.);
- Protinę negalią turinčių romų bei jų šeimos narių įgalinimas (bendradarbiavimas su protinę negalią turinčių žmonių giminaičiais, parama bei pagalba tėvams, prieštaravimai);
- Savęs-atstovavimas (prisistatymas, kontaktų tinklas bei Europos savęs-atstovaujančiųjų platforma);
- Asmeninis planavimas (principai ir metodai);
- Projekto užduočių rengimas.

Šia programa siekiama šviesti su protinę negalią turinčiais romais dirbančius profesionalus, suteikti jiems darbui reikalingą informaciją ir taip įgalinti juos. Tai priemonė su pažindinti šiuos darbuotojus apie įvairius aktyvaus mokymosi metodus bei šiuolaikinius mokymo ir mokymosi požiūrius; tai skatina asmeninį augimą bei kritinį mąstymą.

Programos misija yra pagilinti žinias, būtinas atpažinti ir suvokti specifines švietimo, socialumo ir psichologines protinę negalią turinčių romų tautybės žmonių savybes. Tai reikalinga norint planuoti, atlikti ir įvertinti intervencijas, skirtas kurti paramos šioms žmonėms struktūras, taip pat naudoti turimas žinias darbui su protinę negalią turinčiais žmonėmis.

Tikslai

Bendras šios programos tikslas yra atnaujinti, praplėsi bei pagilinti žinias ir kompetencijas, išugdyti gebėjimus, kurių dėka dalyviai, dirbdami su protinę negalią turinčiais romais, lengviau atpažins problemas, suteiks konsultacijas bei valdys susiklosčiusias situacijas. Pagrindinis uždavinys yra skatinti profesionalus suprasti ir priimti įvairovę, bei ugdyti gebėjimus, reikalingus darbui su protinę negalią turinčiais romais, siekiant didinti pažeidžiamų žmonių grupių integraciją į artimiausią jų aplinką bei plačiąją visuomenę.

Mokytojai

Mokymo kursus ves profesionalai, turintys darbo su romais bei su protinę negalią turinčiais žmonėmis, patirtį bei tinkamą šios srities kvalifikaciją.

Didaktikos principai

Mokymai paremti bendraisiais didaktikos principais, atsižvelgiant į fundamentinius suaugusiųjų švietimo principus.

Pagrindiniai bendrieji mokymosi principai (t.y. tinkamumo principas, sąmoningo ir aktyvaus besimokančiųjų dalyvavimo principas, aiškumo principas, pažangos ir sisteminimo principas, teorijos ir praktikos susiejimo principas, išliekamųjų žinių principas) turi būti naudojami kaip tarpusavyje susijusi visuma. Taip pat itin svarbu, jog profesionalų švietimas vykdomas pagal šiuos tris suaugusiųjų švietimo principus:

- Demokratinio dalyvavimo principas (teisė aptarti turinį, darbo bei mokymo metodus; abipusė pagarba ir dėmesys),
- Savanoriško dalyvavimo principas (sprendimas dalyvauti mokymuose yra savanoriškas ir kyla iš suvokimo, jog šios žinios yra būtinos),
- Integracijos principas (kyla iš individo asmeninio naujų žinių poreikio).

Svarbiausios kompetencijos

Programa suteikia galimybę įgyti būtinausias kompetencijas pagal Europos orientacinius metmenis (European., 2007). Taigi, dalyviai išmoka:

- Bendrauti įvairiose bendravimo situacijose, valdyti savo pačių bendravimą bei pritaikyti prie skirtingų situacijų keliamų reikalavimų;
- Ieškoti, rinkti ir apdoroti informaciją, kritiškai bei sistemingai ją naudoti;
- Mokyti kaip išmokyti, taip pat stiprinti troškimą panaudoti prieš tai įgytas žinias ir gyvenimo patirtį, susidomėjimą ieškoti galimybių išmokyti bei įvairiomis aplinkybėmis pritaikyti tai, kas išmokyta;
- Konstruktyviai bendrauti skirtingomis aplinkybėmis; dalyviai išmoka tolerancijos, ekspresijos, supratimo ir atjautos;
- Užmegzti prasmingus viešuosius ryšius, rodyti solidarumą bei būti suinteresuotais spręsti problemas, susijusias su vietos ir plačiąją bendruomene;
- Aktyviai dalyvauti veiklose ir projektuose.

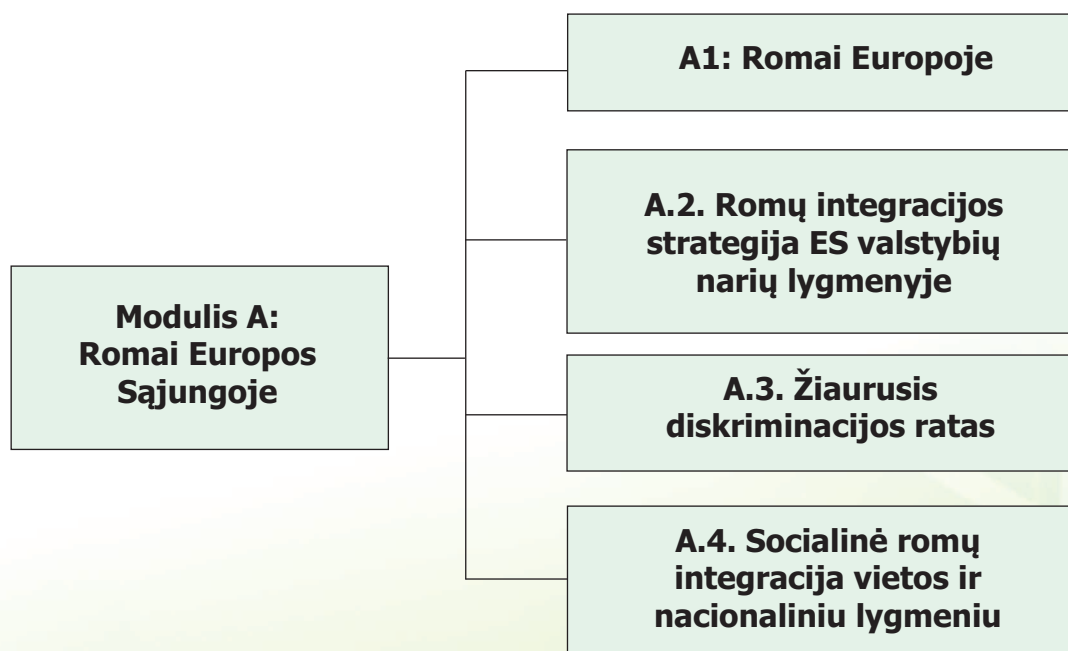
Programos moduliai suteikia dalyviams galimybę įgyti pagal Europos orientacinius metmenis būtinausias kompetencijas:

- Romai Europos Sąjungoje;
- Protinę negalią turintys žmonės
- Protinę negalią turinčių romų bei jų šeimos narių įgalinimas.

Modulis A, Romai Europos Sąjungoje, skirtas ekspertams, dirbantiems su protinėmis negaliomis; tuo tarpu Modulis B, Protinę negalią turintys žmonės, yra skirtas romų problemų žinovams. Modulis C, Protinę negalią turinčių romų bei jų šeimos narių įgalinimas, skirtas visiems mokymų dalyviams.

4.2. Moduliai

4.2.1. Modulis A: Romai Europos Sąjungoje

2 Grafikas: Modulio A struktūra. Romai Europos Sąjungoje

A.1. Romai Europoje

Pasak Amnesty International, romai yra viena didžiausių tautinių mažumų Europoje, tačiau jie taip pat ir labiausiai sistemingos diskriminacijos bei socialinės atskirties pažeista tautinė grupė. Europoje gyvena nuo 10 iki 12 mln. Romų tautybės žmonių, maždaug trečdalis jų gyvena Europos Sąjungos valstybėse.

Romai (Roms, Rrom arba Romani) – tai iš Indijos kilusi etninė grupė, dabar gyvenanti Europoje bei kitur. Romai skirstomi į tris pagrindinius pogrupius: gitanai (Gitanes), kalderašai (Kaldarasha) bei manušai (Manush). Daugelį amžių įvairiose pasaulio šalyse romai buvo persekiojami. Todėl dabar šalyse, kuriose apsistojo – nuo Afganistano rytuose, iki Didžiosios Britanijos vakaruose – jie vadinami įvairiais vardais. Afganistane jie vadinami „Kouli“, Turkmenistane – „Multani“, Egipte – „Gvo-

dari“, Palestinoje – „Nuri“, o Azerbaidžane ir Irane jie vis dar vadinami „karačiais“, turkų kalbos žodžiu, reiškiančiu „elgeta“. Turkijoje romai vadinami „Cingene“ arba „Kipti“ (pagal senovės Egipto koptus).

XIV a. sukurta teorija, kad žodis „romai“ yra žodžio „Moor“ anagrama; todėl kai kuriuose dokumentuose romai vadinami morais. Ispanijoje ir Portugalijoje jie vadinami „Karakos“, žodžiu, turinčiu neigiamą prasmę ir reiškiančiu vagis bei valkatas. Baskų valstybėje jiems suteiktas „Kaskarot“ vardas, reiškiantis apgailėtiną žmogaus odą, o Didžiojoje Britanijoje jie vadinami „Gypsies“.

Modulis A:A.1. Romai Europoje

Tikslai	Sužinoti romų istoriją, antropologines ir kultūrinės savybes, romų integraciją bei jų švietimą.
Turinys	1. Romų istorija 2. Antropologinės ir kultūrinės romų savybės
Veiklos tikslai	1. Romų istorija Dalyviai įgis žinių: - apie romų istoriją; - kuriose ES valstybėse gyvena romai bei jų migracijos į Europą priežastis; - koks yra romų bendruomenės dydis; - kokia yra romų, šiuo metu gyvenančių ES valstybėse narėse, kilmė; - ar romai registruojami kaip piliečiai. 2. Antropologinės ir kultūrinės romų savybės Dalyviai įgis žinių: - Apie romų bendruomenės kultūrą; - Kokios yra romų tradicijos ir gyvenimo būdas, kokių yra skirtumų tarp jų.
Seminaro trukmė	4 valandos
Žinių standartai	Žemiausias standartas - Žinoti apie romų istoriją; - Gebėti atpažinti ES šalyse narėse, dalyvaujančiose projekte, gyvenančių romų kilmę; - Gebėti paaiškinti romų migracijos į Europą priežastis; - Galėti apibūdinti romų kultūrą, tradicijas bei gyvenimo būdą; - Suvokti romų integracijos problemas vietos ir nacionaliniu lygmeniu; - Apibūdinti kelis stereotipus apie romus bei paaiškinti jų atsiradimo priežastis. Išmanymo standartas - Žinoti ES valstybėse narėse gyvenančių romų istoriją ir kilmę; - Suvokti romų migracijos į Europą priežastis; - Išmanyti romų kultūrą, tradicijas ir jų gyvenimo būdą; - Gebėti paaiškinti romų integracijos problemas vietos ir nacionaliniu lygmeniu; - Gebėti paaiškinti su romų švietimu susijusias problemas.

Esama užuominų, jog V a. romų grupės Europoje žinojo šių pavadinimų reikšmę, o patys buvo vadinami romais (Romani). Keliaudami iš vienos vietovės į kitą, ką iš dalies darė dėl persekiojimo, romai priėmė įvairių kultūrų, gyvavusių jau tūkstančius metų, įpročius ir tradicijas. Dėl nuolatinių migracijų romams buvo itin sunku integruotis, tad ir jų įsitraukimas į vietos bendruomenes buvo sudėtingas. Dažnai net tais atvejais, kai integracija, rodos, buvo įmanoma, ji nebūdavo įgyvendinama dėl maištingos romų prigimties ir gyvenimo nuolatinėje baimėje, atsiradusioje romų persekiojimo laikais, kai romai turėjo kovoti dėl savo išgyvenimo. Dargi, dėl socialinės atskirties romams dažnai priskiriami neigiami epitetai.

Romų diskriminacija egzistuoja visur: nuo Italijos iki Vengrijos, kur ji pasireiškia net smurtiniais aktais, išpuoliais prieš pavienius asmenis bei sistemingais romų gyvenviečių puolimais, o šią

neapykantą kursto pykčio kupinos politikų ir visuomenės veikėjų kalbos. Nuo Prancūzijos iki Rumunijos, kur tūkstančiai romų gyvena lūšnynuose bei kituose netinkamose gyvenimui sąlygose ar vietose, iš kur juos grasinama iškeldinti; tokiu atveju romams tektų persikelti į netoli sąvartynų esančias ar užterštas pramonines vietoves, esančias toli nuo miesto gyvenviečių. Nuo Čekijos Respublikos iki Graikijos romų vaikai atskiriami nuo ne romų tautybės bendraamžių bei izoliuojami specialiose klasėse ar specialiosiose mokyklose, kur susiduria su ribotomis švietimo galimybėmis jau nuo penkerių metų amžiaus. Dėl šių priežasčių suaugusiųjų įsidarbinimo galimybės taip pat yra ribotos, tad jie patenka į žiaurų uždara ratą ir negali pagerinti savo gyvenimo sąlygų, gauti sveikatos priežiūros paslaugas ar leisti savo vaikams gauti išsilavinimą.

A.2. Romų integracijos strategija: Europos Sąjungos valstybių narių lygmuo

Jau daugiau nei tūkstantį metų romai (t.y. klajokliai, čigonai, manušai, aškaliai, sintai, ir kt.) yra neatsiejama Europos civilizacijos dalimi. Manoma, jog šiandien Europoje gyvena apie 10-12 mln. romų (iš jų apie 6 mln. gyvena ES), dėl ko jie yra pati didžiausia tautinė mažuma Europoje. Dauguma romų yra ES piliečiai.

Rasių lygybės direktyva draudžia diskriminaciją rasinės ar etninės priklausomybės pagrindu. Visos ES valstybės narės šią Direktyvą įtraukė į nacionalinę teisę. Nepaisant to, dauguma romų vis tiek yra išankstinio priešiško nusistatymo bei giliai įsišaknijusios socialinės atskirties aukomis.

Terminas „romai“ dažniausiai naudojamas ES dokumentuose bei diskusijų metu; dėl šios priežasties šis žodis vartojamas ir čia, apibūdinant žmones, save vadinančius romais, čigonais, klajokliais, manušais, aškaliais, sintais, ir kt. Terminas romai naudojamas ne siekiant sumenkinti didelę romų grupių ir bendruomenių įvairovę; juo taip pat nesiekama prisidėti prie stereotipų. Daugelis romų kasdien susiduria su išankstiniu nusistatymu, netolerantiškumu, diskriminacija bei socialine atskirtimi. Jie yra atskirti ir gyvena itin skurdžiomis socio-ekonominėmis sąlygomis.

Europos institucijas bei ES šalis jungia bendra atsakomybė pagerinti romų socialinę padėtį bei integraciją, tam naudojant visas įmanomas pavaldžias priemones bei politiką.

Praeityje Europos Sąjunga yra pakartotinai pabrėžusi didesnės romų integracijos svarbą; pavyzdžiui, 2010 m. balandžio mėnesį patvirtintame romų socialinės ir ekonominės integracijos Europoje Komunikate (European..., 2010b).

Nepaisant to, dar nebuvo imtasi ryžtingų ir atitinkamų priemonių spręsti giliai įsišaknijusias romų problemas. Norint pastūmėti įvykius į priekį bei aiškiai ir konkrečiai užtikrinti nacionalinės, regioninės bei vietinės integracijos politikos dėmesio sutelkimą į romus, Europos Komisija priėmė ES romų integracijos nacionalinių strategijų plano iki 2020 m. komunikatą (European..., 2011).

Modulis A:A.2. Romų integracijos strategija: ES valstybių narių lygmuo

Tikslai	Sužinoti ES ir valstybių narių strategiją romų integracijos klausimu
Turinys	1. ES įstatymai, susiję su socialine ir ekonomine romų integracija 2. ES romų integracijos nacionalinių strategijų planas iki 2020 m.
Veiklos tikslai	1. ES įstatymai, susiję su socialine ir ekonomine romų integracija Dalyviai įgis žinių: - Susipažins su dviem ES dokumentais: 2000 m. liepos 29 d. Tarybos Direktyva 2000/43/EC, įgyvendinančia vienodą elgesį su žmonėmis nepriklausomai nuo jų rasinės ar etninės priklausomybės; bei ES romų integracijos nacionalinių strategijų iki 2020 m. planu; - Sužinos apie reglamentuojančių sistemų keliamas problemas. 2. ES romų integracijos nacionalinių strategijų planas iki 2020 m. Dalyviai įgis žinių: - Susipažins su pagrindiniu ES teisiniu dokumentu, kuris yra bet kurio naujai ES valstybėse narėse rengiamo dokumento romų integracijos klausimu pagrindas.
Seminaro trukmė	2 valandos
Žinių standartai	Žemiausias standartas - Gebėti išvardinti kelis pagrindinius teisinius dokumentus, susijusius su romais. Išmanymo standartas - Išvardinti bei trumpai apibūdinti pagrindinius teisinius dokumentus, susijusius su romais; - Apibūdinti nacionalinę romų integracijos strategiją.

A.3. Žiaurusis diskriminacijos ratas

Ilgus šimtmečius patiriama diskriminacija pastūmėjo daugumą romų į atskirtį nuo bendruomenės. Romų diskriminacija egzistuoja visur: nuo Italijos iki Vengrijos, kur ji pasireiškia net smurtiniais aktais, išpuoliais prieš pavienius asmenis bei sistemingais romų gyvenviečių puolimais, o šią neapykantą kursto pykčio kupinos politikų ir visuomenės veikėjų kalbos. Nuo Prancūzijos iki Rumunijos, kur tūkstančiai romų gyvena lūšnynuose bei kituose netinkamose gyvenimui sąlygose ar vietose, iš kur juos grasinama iškeldinti; tokiu atveju romams tektų persikelti į netoli sąvartynų esančias ar užterštas pramonines vietas, esančias toli nuo miesto gyvenviečių. Nuo Čekijos Respublikos iki Graikijos romų vaikai atskiriami nuo ne romų tautybės bendraamžių bei izoliuojami specialiose klasėse ar specialiosiose mokyklose, kur susiduria

su ribotomis švietimo galimybėmis jau nuo penkerių metų amžiaus. Dėl šių priežasčių suaugusiųjų įsidarbinimo galimybės taip pat yra ribotos, tad jie patenka į žiaurų uždara ratą ir negali pagerinti savo gyvenimo sąlygų, gauti sveikatos priežiūros paslaugas ar leisti savo vaikams gauti išsilavinimą. Nė viename savo gyvenimo etape romai neturi jokių galimybių pagerinti savo padėties, tad taip ir lieka užstrigę šiame uždareme rate.

Modulis A:A.3. Žiaurusis diskriminacijos ratas

Tikslai	Sužinoti apie bei suvokti romų patiriamą diskriminaciją.
Turinys	Romų išsilavinimo, socialinio gyvenimo bei užimtumo kokybė Komunikacija kaip kalbos fenomenas bei kaip platesnis kultūrinis fenomenas Dviguba diskriminacija
Veiklos tikslai	Romų išsilavinimo, socialinio gyvenimo bei užimtumo kokybė Dalyviai įgis žinių: - Apie romų vaikų švietimo metodus ir strategijas, sužinos, kaip elgtis su jais juos įtraukus į mokyklos sistemą; - Susipažins su aktualiais vadovais, tirs įdarbinimo lygybės klausimą romų atžvilgiu bei nustatys, ar nauji darbuotojai laisvoms darbo vietoms užimti parenkami remiantis objektyviais kriterijais bei lygių galimybių principais; - Įgis žinių bei įgūdžių, reikiamų darbui su romų vaikais mokyklos nustatyta tvarka; - Galės suteikti papildomą švietimą romams. Komunikacija kaip kalbos fenomenas bei kaip platesnis kultūrinis fenomenas Dalyviai įgis žinių: - Susipažins su romų (Romani) kalba bei romų komunikavimo metodais; - Sužinos apie specifinius romų (Romani) kalbos ypatumus skirtingose ES valstybėse narėse. Dviguba diskriminacija Dalyviai įgis žinių: - Apie dvigubos diskriminacijos fenomeną (kaupiamasis netinkamo elgesio su protinę negalią turinčiais romais poveikis); - Apie galimybes išvengti dvigubos diskriminacijos; - Apie reikalavimus būti pripažintam tinkamu gauti valstybės paramą bei socialines išmokas.
Seminaro trukmė	4 valandos
Žinių standartai	Žemiausias standartas - Gebėti įvardinti keletą specifinių romų (Romani) kalbos bruožų; - Apibūdinti dvigubos diskriminacijos problemą – elgesį, pažeidžiantį romų ir protinę negalią turinčių žmonių lygias teises. Išmanymo standartas - Apibūdinti romų (Romani) kalbos ir kitų indoeuropiečių kalbų vystymąsi; - Išmanyti romų komunikavimo problemas platesne prasme; - Apibūdinti dvigubos diskriminacijos problemą – elgesį, pažeidžiantį romų ir protinę negalią turinčių žmonių lygias teises; - Išmanys specifinius darbo su romų vaikais mokyklos nustatyta tvarka, bruožus.

Daugiakultūrinio mokymo plano įgyvendinimas yra vienas iš būdų išvengti šio uždaro rato, t.y. suteikti romams galimybę pasiekti lygybę bei sumažinti jų socialinę atskirtį. Turime suvokti, jog romų neįtraukimas į mokyklos sistemą bei jų atskyrimas nuo bendruomenės kyla ne tik iš rasinės diskriminacijos, bet taip pat ir dėl to, kad nei jų kultūra, nei kalba mokyklose nėra įtraukta į mokymo planus.

Dėl to itin svarbu yra suprasti jų kalbą; ne tik verbalinę komunikaciją, bet taip pat ir kalbą, kuri atspindi platesnės kultūros fenomeną romų bendruomenėje.

Protinę negalią turintys romai patiria ir rasinę, ir jų protinę negalią paremtą diskriminaciją. Tad galima teigti, jog tokie žmonės patiria dvigubą diskriminaciją, kuri nėra tiksliai apibrėžta mokyklos sistemoje ar romų socialinėje aplinkoje.

A.4. Romų socialinė integracija: vietos ir nacionalinis lygmuo

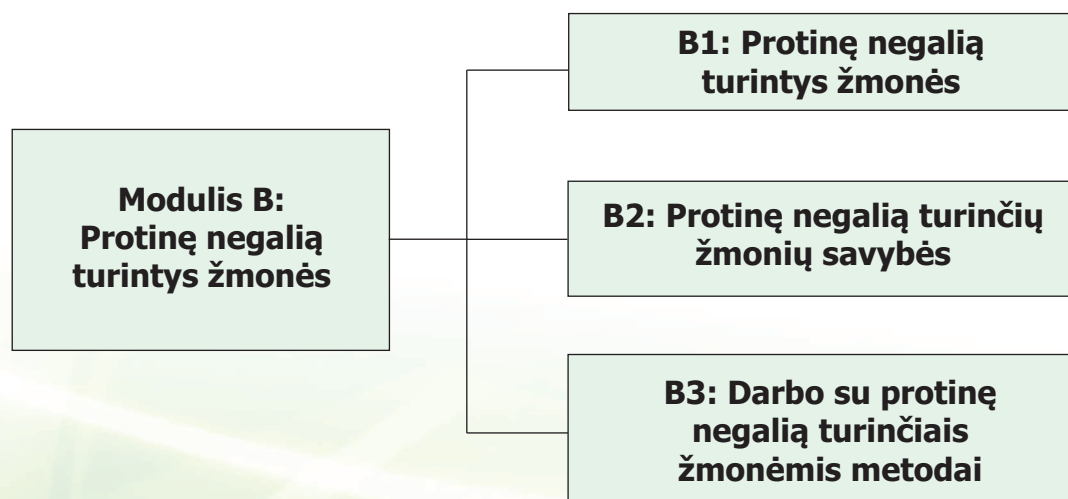
Socialinė romų integracija į vietos bendruomenę galima tik visų susijusių šalių bendradarbiavimo atveju. Sėkmė priklauso visų pirma nuo romų šeimų noro integruotis. Būtina skatinti pagarbą įvairovei; juk iš vienos pusės įvairovė yra romų ir jų šeimų, kurios taip pat būna skirtingos, paveldėtas bruožas, o iš kitos pusės – įvairovė egzistuoja ir kitų vietos bendruomenės narių gyvenime, taigi, ji yra visų piliečių gyvenimo dalis. Vietos bendruomenei ir piliečiams tenka labai svarbus vaidmuo socialinės integracijos ir asimiliacijos procese, taip pat ir užtikrinant romų integraciją jų socialinėje aplinkoje.

Žinios apie romų šeimas, jų bruožus yra būtinos, norint įgyvendinti sėkmingą sambūvį. Taip pat negalime pamiršti ir apie romų šeimas, kurių nariai turi protinę negalią, juk jie gali būti jungiamuoju elementu socialinės integracijos ir asimiliacijos procesuose.

Modulis A: A.4. Socialinė romų integracija vietos ir nacionaliniu lygiu (tęsinys)

Veiklos tikslai	Suvokti romų socialinės integracijos svarbą vietos ir nacionaliniu lygiu. 1. Romai ir romų šeimos 2. Romų švietimas sveikos gyvensenos bei atsakomybės prisiėmimo už save ir už bendruomenę tema 3. Romų gyvenimo įpročiai 4. Sveikatos priežiūra 1. Romai ir romų šeimos Dalyviai įgis žinių: - Apie romų šeimas, jų vertybes, auklėjimą bei gyvenimo būdą; - Galės apibūdinti romų integracijos į bendruomenę ir plačiąją visuomenę būdus. 2. Romų švietimas sveikos gyvensenos bei atsakomybės prisiėmimo už save ir už bendruomenę tema Dalyviai įgis žinių: - Apie tai, kas yra sveika gyvensena bei šios sąvokos sudedamieji elementai; - Gebės atpažinti tiek individo, tiek ir bendruomenės rizikos faktorius; - Kaip motyvuoti romus individualiai bei bendruomenėje pereiti prie sveiko gyvenimo būdo; - Bus apmokyti neformaliai ugdyti aktyvų pilietiškumą. 3. Romų gyvenimo įpročiai Dalyviai įgis žinių: - Apie sveikos gyvensenos naudą (sveikos mitybos įpročiai, higienos įpročiai, neigiamas alkoholio, tabako bei kitų legalių ir nelegalių medžiagų poveikis). 4. Sveikatos priežiūra Dalyviai įgis žinių: - Kaip didinti romų žinias apie sveikatos priežiūros paslaugų svarbą, prevenciją bei sistemingas medicinos apžiūras.
Seminaro trukmė Žinių standartai	5 valandos Žemiausias standartas - Išmanyti romų šeimų gyvenimo būdą; - Apibūdinti romų integracijos į vietos bendruomenę būdus; - Gebėti apibūdinti sveikos gyvensenos sąvoką; - Išvardinti rizikos faktorius; - Apibūdinti neformalaus aktyvaus pilietiškumo ugdymo būdus ir priemones; - Išvardinti sveiko gyvenimo būdo privalumus; - Apibūdinti sveikatos priežiūros paslaugų bei prevencinių patikrų svarbą. Išmanymo standartas - Apibūdinti bei įvertinti romų gyvenimo būdą; - Atpažinti gerosios aktyvaus pilietiškumo ugdymo praktikos pavyzdžius nacionaliniu lygmeniu; - Pagrįsti sveikos gyvensenos privalumus, sveikatos priežiūros paslaugų ir patikrų svarbą, žinoti, kaip skleisti žinias apie romų bendruomenę.

4.2.2. Modulis B: Protinę negalią turintys žmonės

3 Grafikas: Modulio B struktūra: Protinę negalią turintys žmonės

B.1. Protinę negalią turintys žmonės

Dauguma protinę negalią turinčių žmonių (PNTŽ) poreikių yra tokie patys, kaip ir kitų: jiems reikalingas socialinis kontaktas bei saugumas, tinkama gyvenamoji erdvė, išsilavinimas, užimtumas, ir kt. Tačiau dažnai jie turi kitokių ugdymo ir įdarbinimo poreikių. Lengvų protinių sutrikimų turintiems žmonėms gali pakakti papildomų mokymų, tačiau su nedidele pagalba jie gali gyventi savarankiškai. Vidutinių protinių sutrikimų turintys žmonės yra pakankamai gabūs savarankiškai atlikti kasdienes veiklas bei gali savimi pasirūpinti, tačiau jiems reikalinga pagalba ir priežiūra.

Žmonėms su sunkiomis ar pagilintomis protinėmis negaliomis paprastai visą gyvenimą reikalingi mokymai bei socialinė pagalba. Bet kokia pagalba protinę negalią turintiems žmonėms turi būti nukreipta į jų gebėjimų ugdymą bei integraciją į normalų bendruomenės gyvenimą.

Protinė negalia būdinga apie 1-3% pasaulio gyventojų. Jas sukelia genetiniai defektai arba nėštumą paveikę išoriniai faktoriai. Protinės sveikatos problemos – tai psichikos sutrikimai, įtakojantys emocijas bei elgesį. Tik kelių protinės sveikatos sutrikimų galima išvengti, tačiau beveik visi jie gali būti sėkmingai valdomi bei gydomi. 25% visų pasaulio gyventojų per savo gyvenimą patiria protinę ligą ar elgesio sutrikimų. Protinių

ligų priežastys yra kompleksinės, jos susijusios su paveldimumu (genais), stresą sukeliančiomis situacijomis, sudėtinga šeimynine padėtimi, psichikos liga, ir kt. Protinę negalią turintys žmonės dažnai negeba susidoroti su kasdien patiriamu spaudimu ir dėl to praranda darbą, paramą ar išmokas, tėvystės teises bei fundamentines žmogaus teises.

Dažniausiai pasitaikantys protiniai sutrikimai yra šie:

- **Depresija** – šiai ligai būdingas liūdesys, energijos stoka, apatija, nemiga bei mitybos sutrikimai, kaltės ir beviltiškumo jausmas.
- **Šizofrenija** – sutrikimas, kuriam būdingas stiprus asmenybės susiskaldymas; ši liga paveikia žmogaus išraišką ir suvokimą, pasireiškia tokie simptomai, kaip psichozė. Šizofrenija gali sukelti haliucinacijas, baimę bei sąmyšį.
- **Nerimo sutrikimai** – apima fobijas, paniką bei bendrą nerimą (tokius požymius, kaip nuolatinis susirūpinimas, įtampa, greitas kvėpavimas), kurie gali būti didelės baimės ir bejėgiškumo priežastimi.
- **Bipolinis nuotaikos sutrikimas** (maniakinė depresija) yra protinė liga, kuri sukelia nenusąjusimą nuotaikų kaitą tarp dviejų būsenų – depresijos ir manijos.

Modulis B.:B.1. Protinę negalią turintys žmonės

Tikslai	Suvokti protines negalias bei atskirti jas nuo psichikos sveikatos sutrikimų.
Turinys	1. Protinės negalios apibrėžimas 2. Protinių negalių priežastys 3. Skirtumai tarp protinių negalių ir psichikos Sveikatos sutrikimų 4. Terminai, naudojami apibūdinti protinę negalią turinčius žmones
Veiklos tikslai	1. Protinės negalios apibrėžimas Dalyviai įgis žinių: - Susipažins su sąvokos „protinė negalia“ apibrėžimu. 2. Protinių negalių priežastys Dalyviai įgis žinių: - apie protinių negalių priežastis ir suvoks jas. 3. Skirtumai tarp protinių negalių ir psichikos sveikatos sutrikimų Dalyviai įgis žinių: - Apie skirtumus tarp protinių negalių ir psichikos sveikatos sutrikimų, bei suvoks juos. 4. Terminai, naudojami apibūdinti protinę negalią turinčius žmones Dalyviai įgis žinių: - Apie terminus, naudojamus ES valstybėse narėse apibūdinti protinę negalią turinčius žmones.
Seminaro trukmė	4 valandos
Žinių standartai	Žemiausias standartas - Žinoti protinės negalios apibrėžimą; - Gebėti tinkamai ir/ar politiškai korektiškai pavadinti protinę negalią turintį žmogų; - Gebėti įvardinti protinių negalių priežastis; - Apibūdinti protinę negalią turintiems žmonėms būdingas savybes; - Gebėti įvardinti psichikos sveikatos sutrikimų priežastis. Išmanymo standartas - Gebėti paaiškinti ir aptarti sąvoką „protinė negalia“; - Galėti apibūdinti skirtingas protines negalias; - Gebėti paaiškinti protinių negalių priežastis; - Gebėti paaiškinti psichikos sveikatos sutrikimų priežastis; - Gebėti tinkamai kreiptis ir priartėti prie protinę negalią turinčių žmonių.

B.2. Protinę negalią turinčių žmonių savybės

Pagrindiniai protinę negalią turinčių žmonių poreikiai, yra tokie patys, kaip ir kitų žmonių nepriklausimai nuo jų negalios tipo. Ypatingai tai taikytina tokiems poreikiams, kaip socialinis kontaktas bei saugumas, tinkama gyvenamoji erdvė, išsilavinimas, užimtumas, ir kt. Tačiau priklausomai nuo jų negalios, skiriasi šių žmonių ugdymo ir mokymo sistema bei gebėjimai dirbti. Ugdymo ir mokymų pagalba galime padėti protinę negalią turintiems žmonėms, reikšmingai pagerinti jų gabumus bei sustiprinti nepriklausomo gyvenimo įgūdžius.

Todėl ankstyvas protinės negalios ir paramos bei pagalbos priemonių nustatymas yra pagrindas skatinant nepriklausomumą bei gebėjimą savarankiškai priimti sprendimus. Galimybė jau mokykliniame amžiuje, taip pat ir vėliau, dalyvauti socialinės integracijos mokymuose didina savarankiškumą. Profesinis ugdymas, įdarbinimo galimybės bei gyvenamoji aplinka (bendruomenės arba namų grupių forma) įgalina suaugusiuosius išlavinti būtinuosius gebėjimus bei padidina jų galimybę integruotis į bendruomenę. Labai svarbu užtikrinti, jog protinę negalią turintys žmonės gyvena palankioje aplinkoje, kadangi tai yra lemiamas sėkmingo šių žmonių fizinio, socialinio ir protinio vystymosi veiksnys.

Modulis B:B.2. Protinę negalią turinčių žmonių savybės

Tikslai	Išmokti apie protinę negalią turinčių žmonių savybes, susijusias su skirtingomis veiklomis (kognityvinės, elgesio, judėjimo, bendravimo savybės).
Turinys	1. Kognityviniai protinę negalią turinčių žmonių gabumai ir jų ribotumas 2. Protinę negalią turinčių žmonių adaptyvaus elgesio gebėjimai ir ribotumas 3. Protinę negalią turinčių žmonių judėjimo galimybės 4. Protinę negalią turinčių žmonių bendravimas 5. Negalių kombinacija
Veiklos tikslai	1. Kognityviniai protinę negalią turinčių žmonių gabumai ir jų ribotumas Dalyviai įgis žinių: - Apie kognityvinius protinę negalią turinčių žmonių gebėjimus bei jų ribotumą, suvoks juos. 2. Protinę negalią turinčių žmonių adaptyvaus elgesio gebėjimai ir ribotumas Dalyviai įgis žinių: - Apie protinę negalią turinčių žmonių adaptyvų elgesį, jų galimybes bei ribas. 3. Protinę negalią turinčių žmonių judėjimo galimybės Dalyviai įgis žinių: - Apie protinę negalią turinčių žmonių judėjimo įgūdžius. 4. Protinę negalią turinčių žmonių bendravimas Dalyviai įgis žinių: - Apie protinę negalią turinčių žmonių bendravimo būdus ir formas; - Išmoks bendrauti su protinę negalią turinčiais žmonėmis. 5. Negalių kombinacija Dalyviai įgis žinių: - Apie protinę negalią turinčių žmonių negalių kombinacijas, išmoks, kaip jas atpažinti.
Seminaro trukmė	4 valandos
Žinių standartai	Žemiausias standartas - Išvardinti bei apibūdinti protinę negalią turinčių žmonių galimybes ir ribotumus; - Žinoti apie sutrikimų kombinacijas, kurios pasitaiko protinę negalią turintiems žmonėms. Išmanymo standartas - Gebėti įvertinti PNTŽ kognityvinius, judėjimo, bendravimo bei adaptyvaus elgesio įgūdžius ir ribas; - Galėti atpažinti protinių sutrikimų kombinacijas bei mokėti tinkamai priartėti prie jas turinčių žmonių su protine negalia.

B.3. Darbo su protinę negalią turinčiais žmonėmis metodai

Protinę negalią turintiems žmonėms pagalba reikalinga ankstyvoje jų vystymosi stadijoje, t.y. kaip įmanoma greičiau po vaiko gimimo, arba tuo-
jau pat po sutrikimo diagnozavimo. Atsižvelgiant į skirtingus specifinius motyvacinius poreikius, kurie priklauso nuo negalios tipo, labai svarbu PNTŽ skatinti visose jų gyvenimo srityse: atlikti namų ruošos darbus, rūpintis asmenine higiena, patiems rengtis bei nusirengti, naudotis viešuoju trans-
portu, apsipirkinėti, ruošti maistą, rūpintis drabu-
žiais ir kt. Taip pat labai svarbu juos skatinti bendrauti su bendraamžiais, taip pat ir neturinčiais negalių, bei dalyvauti įvairiose užklausinėse veiklose,

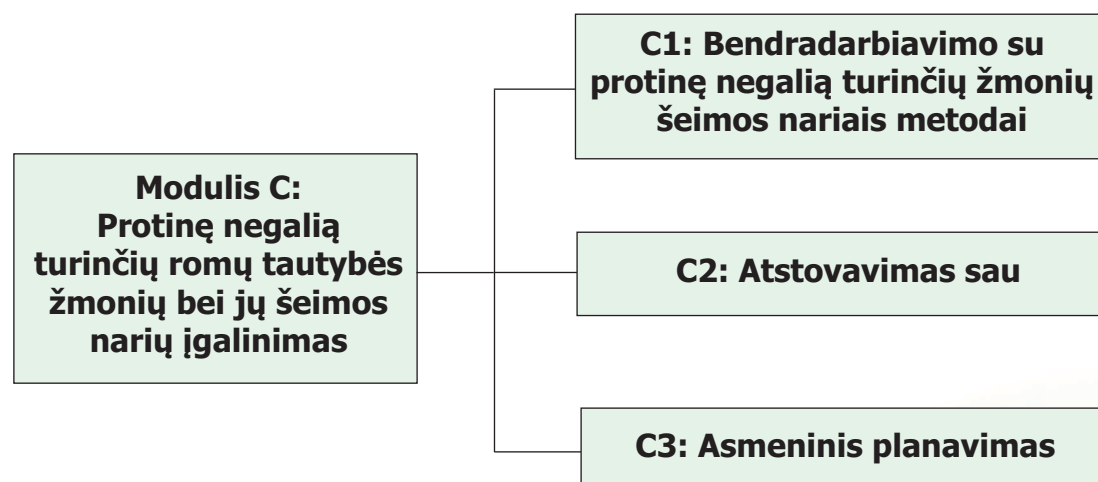
kur jie gali ugdyti kūrybiškumą bei įgūdžius, ben-
drauti su bendraamžiais bei būti visuomenės na-
riais.

Protinę negalią turintiems žmonėms ugdyti so-
cialinius įgūdžius, kadangi jie ne visuomet instinkt-
yviai suvokia socialinę ryšį bei situacijas, su
kuriomis susiduria. Kalbant apie išsilavinimą,
protinę negalią turinčius žmones būtina mokyti,
kaip stiprinti savo intelektualinius gebėjimus bei
savarankiško gyvenimo įgūdžius. Tam reikia nau-
doti įvairius mokymo metodus, atpalaidavimo me-
todikas, motyvacijos ir skatinimo priemones.

Modul B:B.3. Darbo su protinę negalią turinčiais žmonėmis metodai

Tikslai	Susipažinti su įvairiais darbo su protinę negalią arba psichikos sutrikimų turinčiais žmonėmis, metodais.
Turinys	1. Elgesio modifikavimo būdai 2. Mokymo metodai 3. Motyvavimo priemonės 4. Atpalaidavimo metodika
Veiklos tikslai	1. Elgesio modifikavimo būdai Dalyviai įgis žinių: - Apie įvairius elgesio modifikavimo būdus, bei kaip juos taikyti. 2. Mokymo metodai Dalyviai įgis žinių: - Apie skirtingus mokymo ir mokymosi metodus, bei kaip juos taikyti. 3. Motyvavimo priemonės Dalyviai įgis žinių: - Apie įvairias motyvavimo priemones. 4. Atpalaidavimo metodika Dalyviai įgis žinių: - Apie įvairias atpalaidavimo metodikas.
Seminaro trukmė	7 valandos
Žinių standartai	Žemiausias standartas - Apibūdinti elgesio modifikavimo būdus; - Apibūdinti motyvavimo priemones; - Išvardinti ir apibūdinti mokymo ir mokymosi metodus; - Apibūdinti atpalaidavimo metodikas. Išmanymo standartas - Gebėti taikyti įvairius elgesio modifikavimo būdus, motyvavimo priemones, mokymo ir mokymosi metodus bei atpalaidavimo metodikas.

4.2.3. Modulis C.: Protinę negalią turinčių romų tautybės žmonių bei jų šeimos narių įgalinimas

4 Grafikas: Modulio C struktūra: Protinę negalią turinčių romų tautybės žmonių bei jų šeimos narių įgalinimas

C.1: Bendradarbiavimo su protinę negalią turinčių žmonių šeimos nariais metodai

Bendradarbiavimas su protinę negalią turinčių žmonių šeimos nariais padeda jiems sužinoti apie ir suprasti protinių negalių painingą asmeniniu, šeimos ir socialiniu lygmeniu. Tokia parama padeda įgalinti romų šeimas ir didina jų lygybę tarp kitų šeimų vietinėje aplinkoje. Tokiu būdu palengvinama šeimoms tekusi emocinė našta, padidinamas jų pasitikėjimas savimi, įgalinamas pasikeitimas požiūriais bei patirtimi; taip padedama

šeimoms spręsti kilusias problemas, taip pat išmokstama dirbti su protinę negalią turinčių žmonių artimaisiais, padedama jiems rasti juridinius ir sisteminius sprendimus valstybiniu lygmeniu ir paremti juos sprendžiant įvairias problemas, dilemas bei abejones.

Modulis C: C.1. Bendradarbiavimo su protinę negalią turinčių žmonių šeimos nariais metodai

Tikslai	Įgyti žinių bei įgūdžių, reikalingų suteikti pagalbą protinę negalią turinčių romų tėvams bei kitiems šeimos nariams.
Turinys	1. Iššūkiai, su kuriais susiduria protinę negalią turinčių žmonių šeimos nariai 2. Parama ir pagalba tėvams 3. Bendradarbiavimo su tėvais metodai 4. Potencialios konfliktų priežastys bei konfliktų sprendimo būdai
Veiklos tikslai	1. Iššūkiai, su kuriais susiduria protinę negalią turinčių žmonių šeimos nariai Dalyviai įgis žinių: - Su kokiais iššūkiais susiduria protinę negalią turinčių žmonių artimieji; - Kaip išklausti šeimos narių ir kaip jiems padėti. 2. Parama ir pagalba tėvams Dalyviai įgis žinių: - Įgis žinių bei įgūdžių, reikalingų padėti tėvams ir kitiems šeimos nariams. 3. Bendradarbiavimo su tėvais metodai Dalyviai įgis žinių: - Apie darbo su tėvais ir kitais šeimos nariais metodus bei išmoks juos taikyti. 4. Potencialios konfliktų priežastys bei konfliktų sprendimo būdai Dalyviai įgis žinių: - Apie skirtingas konfliktų rūšis; - Supras konfliktų priežastis; - Išmoks konfliktų sprendimo būdus.
Seminaro trukmė	10 valandų
Žinių standartai	Žemiausias standartas - Galėti apibūdinti protinę negalią turinčio žmogaus šeimą; - Gebėti išvardinti konfliktinių situacijų tipus. Išmanymo standartas - Paaikškinti, su kokiais iššūkiais susiduria protinę negalią turinčių žmonių šeimos nariai; - Gebėti suteikti paramą tėvams bei kitiems šeimos nariams; - Gebėti atpažinti konfliktines situacijas bei taikyti tinkamus metodus joms išspręsti.

C.2. Atstovavimas sau

Pagrindinis atstovavimo tikslas yra pristatyti žmonių interesus, norus ir nuomones, užtikrinti lygybę bei padidinti galias ir įtaką žmonių, kurių, palyginti su kitais, bendruomenėje yra mažiau. Susiduriant su protinės negalios atvejais, svarbiausias yra lygiateisiškumo principo įgyvendinimas kasdieninio gyvenimo bei su įvairiomis institucijomis susijusiais klausimais. Atstovas (advokatas)

yra tas žmogus, kuriuo jo klientas pasitiki, kuris gina savo kliento interesus bei teises. Tuo tarpu atstovavimas sau skatina žmones pačius kovoti už save ir padidina jų gebėjimą tai padaryti (naudojant tokias priemones, kaip konsultavimas, informavimas, asertyvumo mokymai, pagalbos sau grupės).

Modulis C:C.2. Atstovavimas sau

Tikslai Turinys	Sužinoti apie atstovavimo sau funkciją bei reikšmę plačiaja prasme. 1. Įvadas į atstovavimą sau 2. Atstovavimo sau kontaktų tinklas 3. Atstovaujančiųjų sau Europos platforma
Veiklos tikslai	1. Įvadas į atstovavimą sau Dalyviai įgis žinių: - Sužinos apie ir galės paaikštinti, kas yra atstovavimas sau; - Sužinos apie atstovavimo sau tipus, užduotis bei metodus; - Sužinos atstovavimo sau istoriją. 2. Atstovavimo sau kontaktų tinklas Dalyviai įgis žinių: - Sužinos apie atstovavimo sau kontaktų tinklą bei jo svarbą; - Išmoks, kas gali būti atstovu (advokatu), kokių įgūdžių bei žinių tam reikia. 3. Atstovaujančiųjų sau Europos platforma Dalyviai įgis žinių: - Apie Atstovaujančiųjų sau Europos platformą; - Apie atstovavimo sau funkciją įvairiose šalyse.
Seminaro trukmė	4 valandos
Žinių standartai	Žemiausias standartas - apibūdinti atstovavimo sau svarbą, tipus, principus, uždavinius bei metodus; - gebėti įvardinti atstovams (advokatams) būdingas savybes; - galėti išvardinti specifinius Atstovaujančiųjų sau Europos platformos bruožus. Išmanymo standartas - Gebėti paaikškinti atstovavimo sau svarbą, tipus, principus, uždavinius bei metodus; - Galėti apibūdinti atstovavimo sau kontaktų tinklą bei paaikškinti fundamentines atstovų (advokatų) funkcijas; - Pagrįsti Atstovaujančiųjų sau Europos platformą.

C.3. Asmeninis planavimas

Asmeninis pasiekimų stebėjimas bei įvertinimas yra svarbūs kiekvienam žmogui. Uždavinius reikia nusistatyti mažais etapais, kad jie kurtų motyvaciją tolimesniam darbui. Asmeninis planavimas naudojant tarpdisciplininius metodus užtikrina aiškesnę sampratą bei efektyvesnę elgesį su ir požiūrį į protinę turinčius vaikus, jaunimą bei suaugusiuosius.

Profesionalai, protinę negalią turintis žmogus bei jo/jos tėvai bendradarbiauja siekdami paruošti individualų planą, kuris apima: protinę negalią turinčio žmogaus savybių, gebėjimų bei poreikių įvertinimą; numatomus uždavinius, darbo formas bei metodus; nuolatinį bei galutinį įvertinimą; pasiūlymus ateityje numatomiems darbams.

Modulis C:C.3. Asmeninis planavimas

Tikslai	Išmokyti taikyti asmeninio planavimo metodus bei paruošti individualų planą.
Turinys	1. Asmeninio planavimo principai 2. Asmeninio planavimo metodai
Veiklos tikslai	1. Asmeninio planavimo principai Dalyviai įgis žinių: - sužinos apie bei supras asmeninio planavimo funkciją suteikiant tam tikras paslaugas (švietimo, socialinės globos); - išmoks pagrindinius asmeninio planavimo principus; 2. Asmeninio planavimo metodai Dalyviai įgis žinių: - apie individualaus planavimo metodus bei kaip juos taikyti; - parengs individualų planą.
Seminaro trukmė	6 valandos
Žinių standartai	Žemiausias standartas - galėti apibūdinti asmeninio planavimo funkciją siekiant naudotojui teikiamų paslaugų kokybės; - įvaldyti asmeninio planavimo metodus; - pristatyti individualų planą; - pristatyti individualią ugdymo programą. Išmanymo standartas - gebėti paaiškinti asmeninio planavimo principus; - įvaldyti įvairius asmeninio planavimo metodus; - sudaryti individualų planą konkrečiam atvejui.

5. Praktinis ugdymas

Praktinis ugdymas vyksta dviem etapais:

- 1 etapas: individualaus praktinio ugdymo plano sukūrimas ir valdymas naudojant mokymų aplanką;
- 2 etapas: atvejo analizė – projekto pranešimo paruošimas.

1 etapas: Individualaus praktinio ugdymo plano sukūrimas ir valdymas naudojant mokymų aplanką

Individualaus plano paruošimo mokymas yra skirtas suplanuoti bei organizuoti kiekvieno dalyvio asmenines mokymų veiklas, vykdomas siekiant mokymų rezultatų. Planas sudaromas atsižvelgiant į išorines aplinkybes bei jo/jos specifinę asmeninę padėtį. Vadovaudamasis savo mokymų aplanko formos individualiu planu, dalyvis laipsniškai atskleidžia savo stiprybes bei silpnybes, bei valdo kompetencijų įsisavinimą dirbant su protinę negalią turinčiais romais.

Kiekvienas dalyvis pats/pati yra atsakingas už savo mokymų aplanko valdymą, keitimą ir saugojimą.

Mokymų aplankas paprastai susideda iš keturių dalių:

1. Tai esu aš
2. Mano tikslai
3. Aš išmokau
4. Mano pasiekimai.

Dalyviai savo mokymų aplanke saugo savo geriausius rezultatus, įrašus, nuotraukas, įvairias medžiagas bei kitus įgytus dalykus, savo asmeninio darbo rezultatus mokymų procese (straipsnius, mokymų lapus, darbo lapus, vaizdo įrašus, filmus, pristatymus) bei kitose veiklose. Saugoma medžiaga turi atspindėti žinias ir įgūdžius, reikalingus darbui su protinę negalią turinčiais romais.

Dalyvis turėtų būti inovatyvus bei išradingas tiek ieškodamas ir rinkdamas informaciją, tiek ir registruodamas savo rezultatus bei pasiekimus.

2 etapas: Atvejo analizė – projekto pranešimo paruošimas.

Kiekvienas mokymų dalyvis turi parengti detalų straipsnį apie projektą, kuriame pristato atvejo analizę. Straipsnio temą dalyvis gali pasirinkti iš modulio C siūlomų temų:

- C.1. Bendradarbiavimo su protinę negalią turinčių žmonių šeimos nariais metodai
- C.2. Atstovavimas sau
- C.3. Asmeninis planavimas.

Rinkdamasis analizuojamą atvejį, mokymų dalyvis gali šias temas sieti su modulyje A ir modulyje B aptariamomis temomis.

Projekto užduočių įgyvendinimas vykdomas penkiais etapais:

1. Pirminės idėjos sukūrimas, tyrimo tikslo ir uždavinių, bei metodų jiems pasiekti, identifikavimas (problemos bei tyrimo tikslų apibūdinimas).
2. Atvejo pasirinkimas bei prieigos prie jo užtikrinimas (susitarimas su kompetentingomis institucijomis dėl galimybės susipažinti su atveju).
3. Darbas – duomenų rinkimas (informacija renkama stebėjimo, interviu, pokalbio, gaminių analizės metodais; naudojama požiūrio matavimo skalė, reitingavimo skalė, sociometrinė metodika, tyrimas, testavimas, gyvenimo aprašymų analizė; metodai parenkami atsižvelgiant į tyrimo objektą).

4. Surinktų duomenų tvarkymas bei ataskaitos rengimas. Rezultatų pristatymas. Sprendimo būdų siūlymas. (Surinkti duomenys turi būti suformuoti kaip įrašas apie atvejį bei įtraukti į mokymų aplanką.)
5. Rezultatų pristatymas (Rezultatai turi būti tinkamai pristatyti. Pristatymai gali būti rengiami skirtingais lygiais.).

6. Didaktinės rekomendacijos kurso programai

»EXP-ROM« švietimo kurso tikslas yra ugdyti bei mokyti profesionalus (mokytojus, vaikų priežiūros darbuotojus, psichologus, specialiųjų poreikių mokytojus, socialinės pedagogikos profesionalus, inkliuzinės pedagogikos profesionalus, ir kt.), dirbančius su protinę negalią turinčiais romais.

Programa paremta patirtiniu pažinimu, taip pat apjungiant ir teorijos pagrindus. Kurso tikslas yra ugdyti profesionalus, kurie jau dirba su romų grupėmis ir/ar su protinę negalią turinčiais žmonėmis; kurie jau įgijo platų patirties spektrą, tačiau stokoja žinių apie specifinę tikslinę romų grupę arba specialiąsias protinę negalią turinčių žmonių savybes.

Mokymų kursas trunka 50 valandų.

Rekomenduojama, kad teorinė kurso dalis būtų vykdoma tinkamoje patalpoje, t.y. tradicinė auditorija, kurioje yra kompiuteris, interneto prieiga, projektorius bei kita kurso organizatoriams skirtame vadove išvardinta įranga.

Rekomenduojami aktyvūs mokymo metodai bei eksperimentinis mokymasis: interviu, dialogas (pasikeitimas požiūriu bei patirtimi), informacijos analizė internete, darbas grupėmis arba porose, vaidmenų atlikimas, atvejų analizė, minčių srautas, projektinis darbas, tyrimai, individualūs bei grupiniai interviu, seminarai, apvaliojo stalo diskusijos, stebėjimas, patirtinis mokymasis bei tiesioginis kontaktas darbo romų gyvenvietėje metu.

Rekomenduojama taikyti grupinio, porinio bei individualaus darbo metodus.

Rekomenduojamas darbo grupės dydis – 20 dalyvių. Tokiu būdu dalyviams ir mokymus vedantiems lengviau sukurti asmeninę kontaktą, įgalinantį juos tiesiogiai bendrauti bei greičiau rasti problemų sprendimus. Jei vedantiems mokymus atrodo tinkama, atsižvelgiant į dalyvių savybes, jie gali dirbti ir nedidelėmis grupėmis.

Tikimasi, jog dalyviai:

- Gebės atpažinti pažeidžiamų grupių, tokių kaip romai ar protinę negalią turintys žmonės, specifines savybes bei poreikius, bus tolerantiški bei supratingi įvairovės atžvilgiu;
- Bus motyvuoti nuolat stebėti savi įvertinimus bei nuolat tobulės;
- Bus išradingi, kūrybiški bei lankstūs;
- Gebės kritiškai mąstyti bei vertinti.

Tikimasi, jog mokymų rezultatai bus glaudžiai susiję su žiniomis apie vietos romų bendruomenę bei jų supratimu; todėl planuojant veiklas mokymų vedantieji turėtų atsižvelgti į dalyvių iki šiol įgytas žinias ir patirtį, intuityvų ir profesinį pažinimą bei socialinį ir psichologinį išmanymą.

7. Įvertinimas

Žinių standartai apibrėžia žinių lygius, kuriuos mokymų metu bei teorinės mokymų dalies pabaigoje parodo kurso dalyviai. Žinių standartus sudaro žemiausias bei išmanymo standartas, sudaryti kiekvienam iš trijų modulių.

Žemiausi standartai apibrėžia kokias minimalias žinias turi įgyti mokymų dalyviai, bei yra sėkmingos teorinės dalies baigimo prielaida.

Modulio išmanymo standartas apibrėžia aukštesnius kurso dalyvių demonstruojamų žinių standartus bei sukuria aukštesnį nei minimalų žinių lygį. Dalyviai turi rodyti gilesnes žinias ir pažangesnius įgūdžius, kurie yra vertinami.

Po sėkmingo teorinės kurso dalies užbaigimo seka praktinio darbo įvertinimas, t.y. 20 min projekto užduoties pristatymas pateikiamas aplanko forma.

8. Programos kokybės įvertinimas

Įvertinimas apima:

- Dalyvio lūkesčių įvertinimas kurso pradžioje;
- Įvertinimas mokymų kurso eigoje;
- Galutinis mokymų programos įvertinimas.

Įvertinimo įgyvendinimas:

- Dalyviai užpildys klausimyną bei pristatys ataskaitas (projektines užduotis/ straipsnius, tyrimų rezultatus ar kt.);
- Dalyviai gaus grįžtamąjį ryšį iš mokymų programoje dalyvaujančių romų.

Kurso dalyvis laikomas sėkmingai baigęs mokymų programą, kai išlaiko rašytinį teorinės dalies egzaminą bei sėkmingai užbaigia praktinę dalį pristatydamas savo projektinę užduotį aplanko forma.

9. Bibliografinės nuorodos

Convention on the Rights of Persons with Disabilities. 2006. United Nations.
<http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>
(March 22, 2013).

European Commission. 2007. Key Competences for Lifelong learning. European Reference Framework. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities: 12 p.
http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/publ/pdf/lil-learning/keycomp_en.pdf
(November 15, 2013).

European Commission. 2010a. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: The European Disability Strategy 2010-2020: A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe. COM(2010) 636 final. Brussels: 11 p.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:EN:HTML>
(June 6, 2013).

European Commission. 2010b. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: 'The social and economic integration of the Roma in Europe'. COM(2010) 133 final, Brussels: 5 p.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:042:0023:0027:EN:PDF>
(December 13, 2013).

European Commission. 2011. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020. COM/2011/0173 final, Brussels: 2p.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011DC0173:en:NOT>
(December 13, 2013).

